

Mübariz CƏFƏRLİ

HALƏ

♦ Povest

Kəndə gələn gün eşitdim ki, prokuror Şura ölüb. Düzdü, bu elə bir fəvqəladə hadisə deyildi, Şura yetmiş cəxdən ötmüşdü, səksənə çatdı-cətmədi, Allah bilir...

Xatirəyə doğrudan-doğruya gözünün qorasını sıxırdı.

- Kəndimiz prokurorsuz qaldı, - dedim Xatirəyə. - Bundan sonra özünüzü gözləyin...

O, ağladığını unudub gülmüşündü, əlini yelləyib mənə göz vurmaq istədi, yaş kirpikləri bir-birinə yapışmış qaldı, gözlərini ovuşdurub:

- Day düz-əməlli prokurorları da vəcinə alan yoxdu, - dedi. Ardınca soruşdu ki, mərhumun dəfninə gedəcəm, ya yox?..

Kəndə səfərimiz rus qəbiristanlığında başlamaq ürekaçən olmadığından, cavab verdim ki, yol gəlmişəm, yorğunam.

Xatirə üz vurmadı və onun başçılığı ilə qonum-qonşu yığışmış Şuranı zurna-balabansız, beynəlmiləl qayda-qanunla basdırdı.

Bizim yerlərdə qadınlar dəfnə gətmirlər, bu dəfəsə heç bir yasaq yox idi, ömrü boyu haqq-ədalət qarçısı olmuş qanının dəfninə demokratik şəraitdə keçmişdi.

...

Axşamüstü Xatirə bizə gəldi, mən kənddə olanda, o, bizdən əl çəkəmədi, Mehribandı Xatirə, həm də mənim rəhmətlik dayımın arvadı idi. Düzdü, dayımdan sonra iki dəfə ələ gəlmişdi və onları da dayım gedən yərə yola salıb oturmuşdu. Özü də, deyəsən, bu dəfə möhkəm oturmuşdu, daha ələ gətmək fikri yox idi. Kişilər də ona yaxın durmağa ürek eləmirdilər. Xatirə ələsizliqdən əməlli-bağlı xanım-xatın dul arvad olmuşdu, rəhmətlik ərlərinin ruhunu əziz tuturdu. Hər dənsir sonuncu qayınanası Gülnisəni qarşıyırdı, guya, Gülnisə oğlunun yasında deyibmiş ki, Əzrayıl da günah yoxdu, Xatirə bağşeyəndi. Beləcə, Xatirəni almaq fikrində olan neçə-neçə kişini ayıltmışdı, qorxutmuşdu. Namizədlər geriləmişdi. Daha əyyam deyilmişdi, can canandan şirindi...

Xatirənin bağşeyən olmağı kənddə dilə-ağıza düşsə də, o, camaatın gözündə elə falçı Xatirətek qaldı, intəhası, sonuncu qayınanasının "bağşeyən"

tapırtsından sonra axırncı ərinin ölümünü qonum-qonşuya, tanış-bilişə yerli-yataqlı anlatmağa çalışmışdı:

- Günah elə Əzrayıldı, - demişdi yana-yana. - O gecə Mehixdan (Xatirənin üçüncü əri) soyuqlamışdı. Bankaladım yazıyı, sonra dedim sən yat qıratda, xəstəsən, qoy Gülnisə yerdə yatsın, at kimi şeydi. Mən hardan biləydim ki, gecə Gülnisənin dalınca Əzrayıl gəlib qıratdakıyanı yerdəkini dəyişib salacaq?.. - qayınanasını borclu çıxarıb özünə bəraət qazandırirdi.

...Xatirə artırmaya çıxanda anam soruşdu:

- Ayaqyoluna girdin?

Xatirə kətildə əyləşib bərkənd:

- Hə, e, hə, - dedi, - arxayın ol...

Mən piqıldayıb anamdan soruşdum:

- Qarını boşaltmayıni evə buraxmırsan?

- Əşi yox, - anam səbirlə izah elədi. - Adam yas yerindən qayıdanda qabaqca ora girər...

Anam "Quran" oxuyub namaz qılan olmasa da mövhumatçı idi. Xatirə də həmçinin... Mənsə tam qənaətə gəlməmişdim, yol ayrıncındaydım, gah tənriyə, gah şeytana qulluq ələyirdim.

Bayaq ağlayıb-sızlaması ebəmiş, Xatirə prokuror Şuranın dəfnindən ələ şirin-şirin danışdı ki, elə bil toydan qayıtmışdı. Özü də dedi ki, day yas-mas qurtardı, birce günün içində Şura ilə haqq-hesabı çürütdük. Kimdi ona yas saxlayan? Yası saxladın, kim gələcək, nəyə görə gələcək? Yaxşı, yasin xərçini kim çəkəcək? Gələnlərin qabağına bir stəkan çay... bir stəkan çaxır qoymaq lazımdı, ya yox? Onu düz deyirsən, Məsmə xala, - Xatirə üzünü anama tutdu, dayım arvadı olsa da həmişə anama "Məsmə xala" deyərdi. - Gələn çox olardı, birinin qabağına bir stəkan çaxır qoy, o saat kəndin bütün alkaşları yığışib yasdə sinə vursun. Elə o qəbirqazan Alik camaata deyir ki, bəs Şuranın evini satıb onu yerdən təntənəli götürmək lazımdı idi. Dedim, sözü kimə vurursan, o qəbirqazan xortdan? Könlündən neçə gün müttə-müsəlləm tutulunu doldurmaq keçir? Şuranın halına yənənsən, alma da qazdıqın qəbrin haqqını, ay sənə qazdıqın yerə girsən. Bəs neçə gün mən Şuraya qulluq ələyəndə, "qa" deyəndə at, "qu" deyəndə su verəndə harda ölmüşündün, hay?.. Ağsaqqalıma bax mənim! İnşallah, dedən öləndə ev-əşiyinizi satıb yerdən tən... - deyəsən, söz Xatirənin yadından çıxdı, - padşah kimi götürərsən, qəbrini də pulsuz-parasız özün qazarsan.

Anam heyrtləndi:

- Lap elə belə dedin?

- Niyə demirəm, ay Məsmə xala, özündən qorxuram, ya dədəsindən? Alikə dedim, belə üreyyəyənənsən, dəmirənni, ağacdanmı, bir xaç düzəlt, heç olmasa, qəbrə başdaşı olsun. Qayıtdı ki, gərək pulunu verəsən, o boyda evi rəhmətlik sənə bağışlayıb, - "rəhmətlik" dedi, heç "əstəğfirullah" da demədi, Allah keçsin günahından, Alikin dili ilə deyirəm, o nə bilir kafir nedi, müsəlman nedi, - indi beş-on manat xərcləməyə ürayın gəlmir.

Dedim, gözüne girsin sənəin o ev. Nə evdi e, ol Tövləyə oxşayı, qolozorlu bir kişi - day sənəin kimi qəbirqazan xortdan yox e - dartsa, sütnunu çıxarar. Camaat piqqapaqlıa gülüşüb, qaragün Şuranın meyiti qaldı ortalıqda. Dedim, ayə, ay haramzadə, sən o kişinin oğlu deyilsən ki, dədən kolxozun neçə min pulunu yeyib damlanmışdın, anan da gedib xınlmışdı bu arvadın ayağına ki, ay Şura, amanın günüdür, bir çəten yetimim başsız qalacaq, mənə kömək elə, ölmüşəm, yerdən götür. - Xatirə anamın gətirdiyi çaydan bir qurtum alıb çay qaşığı ilə fındıcanan balaca nəlbəkiyə mürebəne tökdü və qaşığı yalaya-yalaya davam elədi. - Bu o arvad döyüldümü ki, sənəin oğru dədəne görə təmiz rus dilində Bakiya, Moskva, Beemteyə, - deyəsən, BMT-ni özündən uydurdu, -

bir vaqon məktub yazdı. Anan bax bu arvadın, Şuranın o uçuq-sökük daxmasına zənbil-zənbil mər-meyvə, araq-çaxır, qutu-qutu siqaret dağımaqdan yorulmuşdu. Soruşana da deyirdi ki, halal xoşu olsun, Şura mənim bacımdı. İki gözüm çoxın yalan deyirmə, bu qulaqlarımın eşitmişəm, özü də bacılığım-zadəm yox e, bacım... Şura mənim bacımdı! Belə deyirdi sənin anan... İnənmişəm, arvadlı-kişili burdakılardan hansından deyirsən, soruşaq. Bir ara anana "rus Həlime" də deyirdilər. Yaxşı, Şura o daxmasını mənə verməseydi, kənddə bir başpapaqlı ərəli durmayacaqdı? Belə, yazığın heç evi-mevi yox idi, qalıb iyələnməliydi meyli? Bu kənddə bir kişi var, ya yox? - Bığburmalardan birikisi şir-sifətini turşutsa da dillənən olmadı. Dərinə gətirdiyimi anlayıb valı çevirdim, Alikin üstünə yeriyib çıxmırdım. - Aye, bax, sənin xalan ölüb, - əlilə Şuranı meyitinə işarə elədim, - Adam da dost-dogma xalasının qəbrini qazanda pul alar? - Mən ərəli gətirdikcə Alik geriləyirdi, axırda sürüşüb dalı üstə tapılıb ilə düşdü qəbrin içinə. Day etrafdakılar güləndə ağzın-zadın tutmadı. Lap dıxor oldum. Ölü basdırmağa gəlmişdik, ya şeyx Nəsrullah sayaqı ölənləri diriltməyə? Camaat xeyir-şərin yerini bilir ki... Alik yazıq-yazıq qəbrin içindən boylanıb - Nə düşmüşən e, mənim üstümə, - dedi. - Şura xalanı, - bu məqamda kimdənsə qəhqəhə qopdu, - mən öldürməmişəm ki...

- Bəs başdaşı işini neylədin? - anam xəbər aldı.

- Sağ olsun Ramazanın oğlu Xəlili hardansa iki dənə kubik getirib elə-bele qoydu qəbrin üstünə. Xaçfason qayda daşları. Birini eninə, birini uzununa. Hələlik bəd döyül, ancaq, yaqın, axşam o kubikləri qoyulayacaqlar. Səlimin gədəsi İsmayıl daşdan təzə xaxod tikir. Həyat qapıları da düz rus qəbiristanlığına açılır. İsmayıl orda daş qoyar? Onu görüm tikdiyi yere başaşağı düşsün...

Mən gülmək istəyəndə çəçədim, gözlərim yaşardı, əlimdəki stəkanı güclə nərbəkiyə qoydum. Xatirə küreyimə bir-iki nataraz yumruq illirdi, yanımsın əli yaman ağırdı: "Hamısı sənin"...

Anam gülə-gülə dedi:

- Ay Xatirə, az güldür uşağı...

- Budu uşaq? - Xatirə gözəlini bərdəlib məni östərdi. - Ay Məsmə xala, otuz

yaşında da uşaq olar? Şəhərdə bunun boğaz eləmədiyi arvad qalmayıb...

Anam əlini ağzına apardı:

- Buy, abrin tökülməsin...

- Məsmə xala, vallah, məni alsa, canım dincələr. Az, hansı qızdan əskiyyəm?

- Xatirə bir qəhqəhə çəkdi ki, az qala pəncərələrimiz çilik-çilik olub tökülcəkdi.

- Kiri, az, kiri...

- Cəmi səkkiz yaş böyüyəm də... - Xatirə mənə göz vurub üzə durdu. - Baş-başa verib dolanarım...

Anam borclu qalmadı:

- Nə deyirəm, Allah xeyir versin, - deyib artırmaya çıxdı.

Anam otaqdan çıxan kimi Xatirə ciddiləşdi:

- Neçə günlüyə gəlmişən? - soruşdu.

- Üç-dörd günlüyə...

- Xeyir ola?... Otpuskaya-zada çıxmısan?

- Yox, kişiyən arvad xəbər göndərmişdi Vilayətin oğlu Qiyasdan ki, bir ild

kənd-kəsəkdə görünmür, durmayıb gəlsin...

Xatirə bic-bic qınışdı:

- Hə?..

Qulaqlarımı şəkəldim:

- Nə məsələdi ki?

Üzümə baxdı:

- Bilmişən?

Çiyinlərimi çəkdim:

- Yox.

Gülümsünüb:

- Sabah bilərsən, - dedi və söhbəti dəyişdi. - Kişi hardadı?

Söhbətin meğzini bilməmiş zor-xoş cavab verməli oldum:

- Görməmişəm. Arvad deyir, deyirmanı buğda aparanaqlı qoşulub gedib ərimigilə. Bekar adamdı də...

- Day mən gedim... - Xatirə qalxdı və qapının ağzında anamla qarşılaşdı.

Anam dil-ağız elədi:

- Az, hara gedirsən, xörək gətirirəm...

Xatirə oturmadı, əvəzində mən ləzzətlə yedim. Yeməkdən sonra həyatə düşəndə eşitdiyim mal-heyvan böyürlərindən, qoyun-quzu mələrtisindən, itlərin yeknəsəq hürüşündən, birdən-birə xoruzların sə-səsə verib banlamasından anladım ki, kənddəyəm. Şəhərdə də tez-tez itlərin səsinə eşidirəm, bizim məhəllə it-pişiklə doludu, ancaq orda itlərin hürüşməsi bizim kənddəki itlərin səsinə bənzəmir. Şəhər itlərinin səsinə - xüsusən, yiyəsiz küçə itlərinin - yazıqlıq, qorxaqlıq duyulur.

...

Gün günortaya qalxanda oyandım, atam gəlmişdi, xalam bızdaydı. Əl-üzümü yuyub atamla görüşdüm, xalam marça-murça sir-sifətimdən öpəndə dalağım sancdı. Çünki bu həmişəki baxış, həmişəki öpüş deyildi, budəfəki öpüşə baxışda ayrı bir şirnilik vardı.

- Niyə belə sinixmisan, qadan alım? - xalam istiqanlıqla soruşdu.

Artırmada əyləşib çay içə-içə anama baxırdım ki, yemək gətirsin (atam mənimlə hal-əhval tutub haraşa getmişdi), anamsa tərpnənmək bilmirdi, qaş-gözünü oynadıb bacısı ilə him-cimləşirdi, işarələrini açıq-aşkar sezdirdi, axırda bezəkib xəbər aldım:

- Nə olub e, sizə?

Xalam qabağa düşdü:

- Yazıq Fəridə, bütün gecəni yatmayıb. Bu gün də obaşdan durub bir toyuqplov bişirib ki, gəl görəsən. Soruşdum, az, plovu neynirsən? Dedi, necə neynirsən, xaloğlum gəlib, onun adına bişirirəm. Qız dediyin bəndənin əli ilə ruzulu, elə bərakətli ki, bişirdiyi xörəyi bir toyxana adam yəsə, qurtarmaz. Evdə qazan asanda bütün kənd ətrindən bihuş olur, - xalam üzünü anama tutdu. - Az, Məsmə, plovun iyi gəlir?

Anam burnunu çəkdi:

- Gəlir... Bəh-bəh...

Yaman acmıxdım, tez dilləndim:

- Gətirir də, nəyi gözləyirsiz?

Yenə baxışlıq bir ağzından xəbər aldılar:

- Nəyi?

- Plovu...

- Plov bızdədi... Fəridə deyir ki, xaloğlum gəlib mənim bişirdiyim plovdan yeməyə, ömür-billah onun üzünə baxmaram.

Gözücə anama baxdım, anam çəkine-çəkine:

- Get də, beş dəqiqəlik yoldu, - dedi. - Get, Fəridə sənə qulluq eləsin. Özgə-zad döyül ki...

- Get, qorxma, bizim kişi də öydədi... - xalam onun sözünə qüvvət verdi.

Məsələ aydındı, gətməseydim, qabağıma quru çörək də qoymayacaqdılar. Ayağa duranda anam qaçıb otağa girdi və tezəcə artırmaya qayıdıb əlindəki qızıl boyunbağını uzatdı mənə:

- Bunu verərsən Fəridəyə...
 - Yaxşı, - deyib boyunbağını boynuma saldım.
 Deməli, bir qarın çörəyə görə baxdın başından ayağına düşməliydim.
 Yediyimin hesabını da boynumdakı ilə ödəyəcəkdim.

Evden çıxanda fikirləşdim ki, Kürün qırağı ilə gedim, amma yadıma Xatirənin dəfn söhbəti düşdüyündən, yolu müəndin içindən saldım. Rus qəbiristanlığına çatanda Xatirənin uzaqgörənliyinə mat qaldım; Şuranın qəbrinin üstündə daş-maş yox idi. Hələlik təzə qəbri köhnələrdən ayırmaq mümkündür, sonralarsa yağış, külək qəbri çökdürəcəkdə, qədim qəbirlərdən seçilməyəcəkdə. Kimə qəbrin üstünə iri kütük qoymuşdu. Ayaq saxlayıb İsmayılğilin həyətinə göz gəzdirməyə çalışdım, darvaza bağlı idi, hündür daş hasardan içəri görünmürdü. Hər halda, o boyda kütüyü getirib qəbir üstünə qoyan insafsız oğru idi, həm də, indi Sura üçün bunun elə bir fərq yoxdu.

Baxdığım darvazadan İsmayılın arvadı çıxıb:

- Xoş gəlmisin, - dedi.

Qadının gündən qaralmış sir-sifətinə, əlindəki süpürgəyə baxa-baxa:

- Sağ ol, - dedim.

Qadın elini "günlük" əleyib alına qoydu:

- Xaləngilə gədirsən?

Dururdum:

- He.

Qadın məni tam təəccübləndirdi:

- Get, Fəridə sənin üçün plov bişirib.

"Yəqin, Fəridənin plovunun iyi İsmayılğilə çatıb," - düşündüm. Geri qayıtmaq istəsən də özümü toxtat göstərdim. Adı dillərə düşmüş plovdan hökmən dadmalı idim. Qadını karxıdırmağa çalışdım:

- Eşitdim İsmayıl daşdan ayaqyolu tikir...

- He, tikir, - qadın biganəliklə cavab verdi. - Anan deyib sənə?

Bu arvad gicdi e, ayn dərdimiz-azarımız yox imiş ki, oturub İsmayılın tikdiyi ayaqyolundan danışaydıq. Acıca düşüb dərinə gətdim:

- Prokuror Şura ölüb, deyirlər...

Qadın təsdiqlədi:

- He ölüb, ordadı da qəbri, - qəbiristanlığa sarı boyladı. - Üstündə kütük olan...

- Bəs Xəlil dedi iki dəne kubik qoymuşam qəbrin başına. Xaç əvəzinə...

Qadının çöhrəsinə hirsli-hikkeli təbəssüm qondu:

- Onu Xəlil yox, Xatirə deyər...

Dillənmayıb yoluma davam elədim. O, özündən çıxmışdı, beləliklə də, mənim kefirim durulmuşdu. Bir az gedib araya baxdım, qadın əlindəki süpürgəni misri qılınc kimi başının üstünə qaldırıb deyiniydi. Gülə-gülə xaləngilə gəlib çıxdım...

...Kim inanardı ki, Fəridə kənd qızıdı? Əlini ağdan-qaraya vurana oxşamırdı. Elə bəzənib düzənmişdi, deyərdin toya haşırlaşıb.

Həyətdəki kresloya yayxandım, Fəridə adı dillərə düşmüş plovu gətirməyə gəldi.

Siqaret yanırdım. Az çəkirmiş siqareti... Yadıma düşəndən-düşənə, gündə bir-iki dəne...

Fəridə, nəhayət... plovu süfrəyə qoydu. Sini dolu idi,

- Bu qədər kim yeyəcək?

- Sənnən mən...

- Dədən hardadı?

Çiyinlərini kəkib:

- Mən nə bilim, - dedi.

- Təksən evdə?

Başını tərpedib masa arxasına keçdi, mənə yanında yer göstərdi. Kreslodan qalxıb stulda oturdum. Baxdım ki, süfrədə hər şey var, ancaq yene nə isə çəlmir. He, deyirəm, axı, boşqab gözümə dəymirdi, elə sinini qoymuşdu qabağıma. Yəqin, isteyirdi bir qəbdən, daha doğrusu, bir sinidən yeyək. Çox ədəbli, mərifətli qızıdı, yeməyə əl uzatmayıb məni gözləyirdi.

- Dədənini içməyə bir şeyi yoxdu? - soruşdum, düzü, içməzdim, içkini ona görə yada saldım ki, özünü sərbəst hiss eləsin. Elə mən özüm də! Elə bil tikan üstündə oturmşudum, mənə elə gəlirdi ki, qonum-qonşu, tanış-biliş hasarın arasından oğrunca boylanıb bizə izləyir. Məni çaşdırın bir də bu idi ki, Fəridəyə həmişə uşaq kimi baxmışdım, indise yanımda tükü-tükdən seçən, bəzək-düzəkl, yetişmiş bir qız əyləşmişdi, bildirdim özümü necə apardım. Əslində çıxış yolunu düşünmədən, fəhman tapmışdım, ekstremal şəraitdə yox tapmaq üçün düşünmək əbəssmiş, ilk ağlına gələni etmək lazımdı.

Evden araq, şampan gətirdi.

- Şampanı apar, - dedim. - Mən şampan içən deyiləm.

Könülsüz apardı. Deyəsən, korladım gəlir. Belkə, şampanı özü içəcəkdidi? Masada iri qədəhlər də vardı.

O saat bilirdi ki, çoxdan evdə qalan araqdı. Polşa araqı mən instituta giren vədələr bol idi.

Qız qayıdıb əyləşəndə:

- Mən bu araqdan sən balaca olanda içmişəm, - dedim.

- Elə əlimə bu gəldi, - daha məni gözləmədən qaşıqla sinidəki plovdan götürdü. - Ayrısını da gətirə bilərəm, - düşüncə nazla, ədə ilə ağzına qoydu.

Yaxşı hazırlamışdı görüşə, amma bir balaca yekəxanəliyi vardı, yəni "evimizdə növbənöv aralar çoxdu". Hələ qabaqcadan evdən kreslo gətirib həyətdə, tut ağacının altına qoymağı da yekəxanəliğin nişanəsi idi; biz belə yaşayıyıq. Əvvəllər xaləngilə bizdən fərqləndirən elə bir maddi güc-qüvvə sezməmişdım...

Birinci qədəhi boşaldıb yeməyə girişdim. Üçüncü, ya dördüncü qədəhdən sonra xaləngizə primitiv bir komplement de dedim: "Öz aramızdı, sən çox qəşəngsən". Bayaقدan yeməkdən əl götürüb mənə baxırdı, deyəsən, sözlərim xoşuna gəlmişdi, çöhrəsi nurlandı: "Sən hələ nə görmürsən ki...". İkibaşlı cavabdan karıxdım. Məqsədim yeyib-içib evimizə dönmək idi, sadəcə, xaləngizinin könünlü xoş olmaq istəyirdim, yazıq gör nə qədər əziyyət çəkmişdi. Özümü yığışdırıb ehtiyatla soruşdum: "Nə mənada?"

Xaləngiz yanımdakı stuldan durub - daha orda oturmağın mənası yoxdu, onsuz da heç nə yemirdi, - mənimlə üzəüzə oturdu. Arın-arxayın ortadakı boşqabdan bir dilim qarpız götürdü, mən içdikcə o, sərbəstləşirdi. Əslində buna sərbəstlik də demək olmazdı, öz evlərində nəse yemək üçün məndən izn almıyacaqdı ki?..

- Yəqin, başa düşürsən, - qarpız yeyə-yeyə sözsə başladı. - Bizimkilər də, sizinkilər də istəyir ki, mən səni gəlir, - yene dikbaşlıq ələyir, "sən mənə aləsan", bədbəbdə, "biz evlənek", demir, belkə də belə incəliklə düşünməyə dünyagörüşü yol vermir. - Bunu kənddə bilməyən yoxdu. Neçə ildə sənin adın mənim üstümdə, mən sənin adını uca tutmuşam, - belə pafoslu sözlərlə qarpız yemək gətirən uyusmurdu. - Başqa qızlar sayaqı küncdə-bucaqda gündə birilə görüşməmişəm. İndiki qızlar yetişən kimi başlayırlar çöldə-bayırda alışı-verişə. Məktəbdə oxuyandan kişilərlə, oğlanlarla sürüşürlər. Elə bilirsən, mən istəyən-zad olmayıb? Sınıf yoldaşım Famil, Vilayetin oğlu, Qıyasın qaradaş məndən ötrü dil-divanə idi, həndəvərimizdən əl çəkmirdi, qapımızın ağzında gecələyirdi. Yaxşı ki, əsgər gəlmişdi, yoxsa bizim məsələni eşitsəydi araya qan düşərdi, - bu yerdə araq boğazımda qaldı, gözlerim yaşardı, Fəridə ara verdi və mən toxtayandan sonra davam elədi. - Mənə qalaq-qalaq məktublar göndərirdi.

Məktəbdə oxuyanda... İndinin özündə də məktub yazır mənə, mən cavab verməmişəm də, o məktubları oxumadan cırıb atsam da, yazır... Məni istəyənlərin hamısına, ele Fəmilə də demişəm ki, mənə gözünüzdü çəkin, mənə xalam oğlu istəyir. Eşidən-bilən geri durdu, Fəmilədən savayı. O, geri durmur ki durmur. Ancaq mən ona "hə" deməmişəm. Sənə xəbərdarlıq eləyirəm ki, ağzıgöyçəklərdən bir söz eşitsən, cin atına minməyəsən. Xatirəkilmlərə nə var, işləri-peşələri ona-buna qara yaxmaqdı, ele bilirlər hamı bunların tayıdı, kişi görən kimi tumanın çıxardıb ayaqlarını qaldırır. Desələr, dilləri quruyar axı, mən sənənin başını aşağı eləyən bir iş tutmamışam, tutmamam da! Ele bilirsən, mən məktəbi qurtarıb xalqın qızları kimi instituta gire bilməzdim? Getirib göstərməyə atəstatımı, bütün qiymətlərimi dörd-bəşdi. Bircə "bədən tərbiyəsi"ndən Şirin müəllim "üç" yazdı mənə. Ele o "üç"ü də sənə gəç aldım. Qızlar soyunurdum "bədən tərbiyəsi" dərində, mən soyunmurdum. Çünki Şirin müəllim az aşın duzu deyildi, gözü qızların döndüşdə-başındaydı. Mən bircə dəfə də soyunmadım, Şirin müəllimə də açıqca dedim ki, soyunmayacam, xalam oğlu biləsə mənə də, sənə də öldürər. Şirin müəllim bir söz deməsə də açıqca düşüb mənə "üç" yazdı. Təkcə sənə gəç getmədim oxumağa... - nəhayət, Fəridə qarpızı yeyib qurtardı, əlini-ağzını salfetka ilə silirdi. - Qiymədim sənə, istəmədim qarpızı yeyib qurtardı, əlini-ağzını salfetka ilə silirdi. - Qiymədim sənə, istəmədim ki, şəhərdə üzü-üzlər görmüş kişilər mənə baxsın. Bizə paxıllıq eləyən çoxdu, bir şey oldu-olmadı, Xatirəgil beşini də üstünə qoyub danışıq. Gör şəhərə gətsəydim nələr düzüb qoşardılar. Mən də dedim, Ali məktəb, institut-fəlin sənə qurban olsun. Əgər oxumağa gəlmədim, hələt ki, mən də erə gətməliyəm. Kimin qızından əskiyəm?! Sınıfımızdəki qızların bir-kisi şəhərə oxumağa gətdi, qızları erə... Düzdü, hələlik nişanlı olanlar da var, onların da bu gün-sabah toylarıdır. Çoxu elə son zəng günü qoşulub qaçdı, ev-əşik oldu. Yaxşı, mən erə gətməyib yənə sənə gözləməm camaat haqqıqimonda nə fikirləşər? Bacılarım mənə yaşda olanda oğul-uşaq sahibi idilər. Mən evin sonbəşiyim, ele sən də, - sən kərə qədəhi doldurub boş butulkanı masanın altına qoydum, çox içdiyimdənmi, yeyib ağırlaşdığımındanmi aşağı əyləndə başım gicəlləndi, az qala stuldan yıxılacaqdım, birtəhər dikələsəm də tənbelləşmişdim, oturmağım yerdə mürğuləyirdim, gözümün birini açıb birini yumurdum, bir butulka əlli faizlik Polşa araqını içmək hər oğulun işi deyildi, özü də plovla araq sən deyən tutmur, doğrusu, inanmazdım ki, bu qəder içəcəm, araqın ağzını açanda sərbəstlik üçün bir-iki qədəh vurmaq fikrindəydim, vassalam... - deməli, biz evlənsək bizim ev, sizin ev, üstəgəl sənəin şəhərdəki evin bizim olaçaq, - söhbət alış-verişə yönəldə bacardıqca diqqətim cəmləyib qulaqlarımı şəkildim. - Pis dolanmayacağıq, bilirsən, anam nə qəder cəh-cəh alıb mənə? İstəsən burada yaşayırdı, istəməzsən, şəhərə köçərik. Qızımız həkim olar, oğlumuz da... Bu yerdə yorğun-yorğun xalaqızının sözünü tamamladım:

- Tamada...

İncik-incik dodaqlarını büzüb davam elədi:

- İli...yox... Ele demə... Zarafar yer deyil, mən ciddi danışırəm. Ola bilər, sənə gülməli görünür, anıyırəm, kişi xeyli ağışsən, nə vecinə... Ancaq indi bütün kənd bilir ki, sən bizdə oturub plov yeyirsən, araq içirsən. Özüm istəmişdim sənənnə təkbətək, üz-üzə oturmaq, razılığa gələk, dörd-sərimizi bölüşək. Camaat bizdən toy-düyün gözləyir, sən qıymazsən, axı, doğmaca xalanın evində yeyib-icib, qapını çırıp gədəsən, xalan qızı el içində rüsvay olsun, Xatirənin əlinə girəvə düşsün. El-oba bizdən qəti tədbirlər gözləyir, - "qəti tədbirlər" kəlmələrini mən çox işlədirdim, inanmazdım ki, Fəridə belə deyəcək, ümumiyyətlə, Fəridə belə sözlər dəyə bilər. - Həm də, iraq-irraq, sənəin haqçasına alaçağın qız mənənin yaxşı olmayacağıq ki... - zəndə üzümə baxıb hilyəgərcəsine, bic-bic qımsıdı.

Axırıncı qədəhi içib güc-bəla ilə stuldan qalxdım və yandakı kresloya yayxandım:

- Yaxşı, - dedim heysiz-heysiz, - görərik qəti tədbirləri. Sən bir çay getir...
- Xalaqızı istixanlılıqda dedi:
- Mə-meyvə-zad yemədin e...
- Bədi, daha yeməyə yerim yoxdu. Çay getir.

Bilirmir, Fəridə çay gətirdi-gətirdim, çay içdim-içmədim, gözlerimi açanda ay-ulduzlehər kölgə gördüm, ağzım zəhər dadırdı, dilim-dodağım qurumuşdu, azca özümə gəlib gözüüm alaqlarıyla alışıncadan yan-yörəmə baxdım. İri taxtda çılpaq uzanmışdım, bədənim əzgin idi, başım şişib balqağa dönmüşdü, bircə şeyi başa düşürdüm ki, evimizdə deyiləm. Birtəhər stulun başına atılan şalvar-köynəyimi tapıb geyindim. Qalxanda başım yüngülce gicəldi. Termodan yapışdım, demə, o da möhkəm deyilmiş, az qala aşacaqdı. Termo mənə saxladığı kimi, mən də onu aşmağa qoymadım. Güzgüdə yepyekə qaraltdım savayı heç nə görmədim. Ətrafda da səs-səmir gəlmirdi, deyəsən, evdə heç kəs yox idi. Artırmaya çıxdım. Gecə idi, hardasa itlər hürürürdü və o hürüşlərin içində öz adımı öləkiz-öləkiz eşidirdim, əlbəttə, mənə itlər yox, kimsə çağırdı. Qonşu otağın pərdədən əlavə cuna da çəkilmis qapısı açıqdı. Astanadan içəri boylandım. Otağın arxaya, bağa-bağçaya pəncərəsi vardı və o pəncərədən bozumtul ay işığı divanda lüt-ürəyan uzanan Fəridənin çılpaq bədənini düşürdü. Qəfil ele bil başımın ağrısı kəsdi, heysizliyim keçib gətdi, səs salmamadağın ötrü ayaqlarımı yavaşca döşəməyə basa-basa, əhməlcə divana yaxınlaşdım. Ay işığında qızın ağappaq bədənini bərk vururdum. Durduğum yerdə ona tamaşa elədim, sonra dizi çöküb əlimi ürək-ürək döşələrində gəzdirdim, yumşaq qarnına, göbəyinin üstünə siqal çəkdim. Qımlıdanmırdı, ya yatmışdı, ya da özünü yuxuluğa vurmuşdu. Dodaqlarımı qızın döşlərinə toxunduranda oyandı, deyəsən: "Nə olub, ay bala?" - pıcladı. Tez özümü bayıra atdım, çünki bu xırıltılı səsinə tənayırırdım. Görünür, hələ tamamilə ayılmamışdım. Çəkmələrini tapmayıb ayaqlarını həyatə düşürdüm, həyatədəki masa bomboş idi, stullar, kreslo da gözüme dəymədi. Kreslonun yerində bir vedre su vardı. Vedrinə masaya qoyub başımı suya soxdum. Başımı vedrayə soxmamışdın əlimi boğazıma salıb həyəti bir balaca batırdım və darvazanı açıb həyətdən çıxdım. Hər yan qaranlıq idi, ağımtıl, narın gecə buludları tez-tez ayın qabağını kəsirdi. Ayaqyalın, başımın suyu boyun-boğazımdan süzülə-süzülə Kürün qırağı ilə evimizə qayırdım. Kürün suyu qaqqara qaralmışdı, arabir ay gecə buludlarından "azad olanda" suyun üzünə bozluq çökürdü. Yə köynəyimi bədənime yapışmışdı, ayaqlarım kol-kosa illişirdi. Hərdən bir dayanıb ayağımın altına baxırdım. Kənd yatmışdı, yol boyu mənə qurbağaların qurultusu və cırcıramaların aramsız, yeknəsəq nəğməsi müşayiət eləyirdi. Sanki yer üzündə qurbağalardan və cırcıramalardan qeyri canlı qalmamışdı. Uzaqlardan gələn motor uğultusu, kəter səsi belə qurbağa və cırcıramaların "həmrəyliyi" qarşısında kəsərsiz idi. Evimizə az qalmış qurbağaları, cırcıramaları unutdum. Hardansa peyda olan bir dəstə it hürüşə-hürüşə düşdü dalımcə. Daş-kəsəkədən tullayıb itləri qorxutmaq fikrindən vaz keçdim, səs-küydən duyduğum ki, itlər çoxdu, qaranlıqda daş tapıb atanacan iş-işinə keçər. Həm də, daş hara, nəyə atacaqdım, heç nə görmürdüm. Uşaqlıqdan bilirəm, bizim kənddəki qurdbasan itləri həyətdən buraxmırdılar ki, camaata xəter toxundurarmı. Görəsən, hansı başdanxarab buraxıb itləri bayıra? Hürüşmədən bilirdim ki, arxamca gələn yiyəsiz küçə itləri yox, qurdbasandı.

Yulğunluqda gizlənmək ağlısızlıqdı. Evə çox qalsaydım, özümü Kürə vuracaqdım, hələlikşə, qaçmağa başladım, itlər boğuq səslə hürüşə-hürüşə arxamca gəlirdi, get-gədə boğuq, hikkəli hürüşü lap aydın hiss eləyirdim, itlərin qəzəbli nəfəsinə duyurdum. Kənd evlərinin çoxunda iki həyət qapısı olur. Biri əsas darvaza, o biri arxada balaca qapı, bir növ, dal qapı... Bizim həyətin Kür tərəfindən dal qapısı olsaydı - atam balıqçılıq eləseydi, hökmən olardı, - evə

çatmışdım. İndisə hasanımız boyu fırlanıb darvazaya yetişməliydim. Darvazasa bağlı idi. Gerek ele arxadan aşaydım hasarı, bəş yere vaxt itirdim. Daş hasarə darvazanın köynəyini çırdı. Hasarın üstündə oturub nəfəsimi dəre-dərə itlərə açıq verdim, itlər də aşağıda darvazanın dibini eşləyərək sə-səse verib hürüşdü. Ancaq bu uzun sürmədi, mən artırmaya qalxanda hürüşmə kəsildi, qəfil sakitlik çökdü, sanki bayrda it-mit yoxmuş...

- Köynəyini harda cırmısan?
- Gece hasarımızı aşanda çırdı.
- Darvazanı niyə döymədin? Ayıq yatıram mən... Yuxum-zadım yoxdu düz-əməlli...

- İtlər düşmüşdü dalıma, macalım olmadı...
- Yazıq balam, - elini saçlarına ele çəkdi ki, doğrudan-doğruya özümə yazıqım gəldi, - kənd-kəsəyə ildə-əyyamda bir yol gəlirsən, itlər də tanımır səni. Xalam aşxam zəng vurub dedi ki, orda qalacaqsan, ona görə bağladım darvazanı...

- Ayır nə dedi?
- Heç nə. Dedi ki, Fəridəni almaq istəyirsən, - yuxarıdan-aşağı üzümə baxdı, sifətimdən heç nə oxumaq olmurdu, mənə ele gəldi ki, onun çöhrəsindəki qırıqların sayı artıb, bəlkə, həqiqətən beleydi, çoxdandı görüşmürdük. - Amma səpi boynunda aparıb, boynunda gətirmisən...

- Nə səp? - elimi boğazıma apardım. - Səpi vermək yadıma düşməyib...
- Halını pozmayıb yorğun-yorğun üzümə baxmaqda davam elədi. İllər keçdikcə balacalaşib rəngi qarışan gözlərindən heç nə oxumaq olmurdu, amma xatirəmdə ki, mən balaca olanda o gözlər daha iri idi, daha canlı idi, ən əsası, daha işıqlı idi, bəzən par-par parıldayırdı. Ya bəlkə mən o vaxtlar hər şeyi parlaq, işıqlı görürdüm?

- Nədi?... Deyəsən, mənə evləndirmək planını özün cızmısan, axı...
- Plan cızan olsaydım, nə dərdim vardı. Düzdü, yaşın keçir, evlənmək lazımdı, ancaq ki, kimi aldın mənə nə dəxi? Özün yaşıyacaqsan... Di gəl, işi ele tutmaq gerekdi ki, nə şiş yansınsın, nə kabab. Necə istəyirsən eləcə ele, amma anla ki, səni səhərisi çıxıb gedəcəksən, biz, yeni dedənə mən öləncədən burda qalacağıq. Biz onsuz da hamıdan çəkinirik, zəmanə xarablaşmış, indi adamlardan nə desən gözləmək olar. Yazıq dedən - o da mən xasiyyətdədi, düz deyiblər ki, ərnen arvadın torpağı bir yerden götürülüb - neçə gündü qəsdən sənin gözüne görünmür ki, bərdən ele bilersən sənin başına ağıl qoymaq niyyətindədi, yaxud bu işlərdən xəbəri var. Haqqına desəm, xəbəri var olmağına, ancaq ki, qabaqcadan mənə deyib ki, ay Məsmə, mənə bu işə qatmayın, oğul mənimdi haçan istəyər evləner, kimi istəyər alar, özü bilər, oxumuş adamdı, day bizim ona məsləhət verən vaxtımız ötüb...

- Belə işin vardısı, dünən səpi niyə mənə verdin?
- Yox, mən demirəm ki, xalanıqını al-almə, yox, yox... - əslində sualımı cavabısb buraxdı. - Fəridə pis qız döyül, gözümdən qabağında böyüyüb, doğmaca bacım qızıdı, ancaq ki, yənə də özün bilərsən. Səhərisi bərdən qopanda üstümüza gəlmə ki, ay filan-filan olmuşlar, bu nədi almırsız mənə? Biz qoca adamlarq, bizim dava-dalaşlıq halımız yoxdu, bala. Heç sənin də ipinin üstünə odun yığmağa təqətimiz qalmayıb. Düz-əməlli bilirik ki, nəçisən, şəhərdə, nəynən məşğulsən, indi durub ayağımızı yere vuraq ki, evlən. Qəfil sən də acığı düşüb üzə durarsan ki, heç evlənmirəm! - zarafata saldı. - Siz evlənəndə mənəndə məsləhət almışdız? Bəlkə, şəhərdə gözəltin var, ya müharibə olduğundan, evlənmək istəmirsən? Görürsən, bir xeyli bəhanə

tapmaq mümkündür, - aradan çıxmaq yollarını göstərirdi mənə. - Belə ki, görürəm bu dava qurtarana oxşamır. Qaldır başını, - dikeldim, boynubağıni boynundan çıxarıb elində oynada-oynada davam elədi. - "He" də desən, "yox" da desən, belə... - azca fikirləşib uyurlı sözlər axtırdı, - yumşaq də. Elə də ki, səni gedəndən sonra - hərcənd sən heç kəsə heç nə deməmiş, məqsədini çatmamış guya, bizdən inciyib şəhərə qaşıda bilərsən, ancaq ki, bu çıxış yolu döyül, bu məsələni birkəməlik həll elə, bu düyünü rahatca aç, sonra buyur gət, Allah amanında - gəlib bizə "sağ ol" da desinlər. Adamın cəlladı dildi, bala. Qoca vaxtımızda düşmən qazanmaq biza yaraşmaz, axı...

- Elə cavanlıqda da beleydiz... Yadımdadı, bacıma bir gündə iki yerden elçi gəlmişdi, siz ikisinə də "he" demişdiz. Yaxşı ki, bu arada üçüncü istəklə çıxıb qaçırdı qızı. Yoxsa biabır olacaqdı. Ələcsizliqdən qoşulub qaçdı yazıq qız, xalın qızları kimi gəlin kəçmədi, - sözləri həy-küysüz deyirdim, adica söhbət kimi danışırıdım, doğrudan-doğruya adılmışmışdı mənim üçün olub keçənlər. - Xatirə gəlir biza, xalamın qarşısına o ki var döşəyir, dillənmiş. Xatirə gedir, xalam gəlib Xatirədən danışır, yənə ağzını açıb birca kəlmə demirsən. Axı, nədən qorxursuz e, evlənin içində?..

- Bizim nəyimizə gerek, qoca adamıq... İndi kolxozun-molxozun adı qalıb. Hərə evinin qabağına bir stol qoyub İrandan, Türkiyədən, Dubaydan gətirdiyini satmaqla dolanır. Bəz bir neyəcəyik dar ayaqda? Yaşımız ötüb, bala. Ölmiz boş, arxamız-köməyimiz yox... Gerek el-oba ilə birtəhər yola gedib, dil tapıb gırləyək başımızı...

- Otuz ildə özüñüzə qoca deyirsiniz...
- Xatirə vəkil tutub bizi, ya bacım? - anam da mənim kimi sakit idi. - Biri bacımdı, biri rəhmətlik qardaşımın arvadı. Mən niyə tərəfkeşlik eləməliyəm? Hansı haqdi, hansı nəhaq yuxardakı bilər...

- Nə? Şikayət-zad da yazırlar ki?..
- Anam çəşsa da soruşduğumu anladı:
- Yox e, yeni Allah bilər. Tanrı o dünyada hər kəsə öz əməlinə görə verəcək. Biz kimik ki...

Anamı karıxdırmağa çalışdım:
- Demək, almırıq Fəridəni, he?
Yaxasını kənara çəkdi:

- Öz işindi. Fəridə yaxşı qızıdı, öz balamdı, ancaq ki, yənə özün bilən məsləhətdi. Dolanişiq çətinləşib, zəmanə dəyişib, adamlar yeməyə çörəyi güncən tapır, indi köhnə palan işi tökməyin yeri döyül. Qardaşımı Əzrayıl apardı, Xatirə ərə gəldi, yazıq bacım o vaxtdan düşməndi Xatirəyə. Qardaşına görə, yoxsa, ayrı nə şərlik malları var idi ki? Artarsan bacım da haqlıdı, ele Xatirə də... Cavan gəlinin el-ayayığını zəncirləyib saxlamaq olmazdı ki... O vaxtdan kəndin yansı Xatirənin tərəfindədi, yansı bacımın. Elə o vaxtdan da mən Xatirə ilə bacımın arasında qalmışam. Qabaqlar kolxoz vardı, iş-güc çoxdu, camaat pambıq yığırdı, sübhədən çölə gedib gün batanda qayıdırdı, yorulub əldən düşürdü, odu ki, qeybəte, dedi-qoduya bir heylə imkan olmurdu. İndisə iş yox, güc yox, dedi-qodu boğazcan. Odu ki, qalmışam odnan suyun arasında. Bacımın başına Fəridəni sənə vermək məsələsi gərəndən lap aləm qarışdı. Gecəni də səksəkəli yaturam, çünki istəmirəm sən mənim, ya bacımın sözüynən evlənəsən. Açıqın deyim, qorxuram, bala, səhərisi yola gətməsəz, mən başıma haranın külünü tökəcəm? Axır sözü yənə gerek sən özün deyəsən.

Bacında da heylə oldu, a bala, yadımdadı, iki nəfərə "he" deyib qalmışdıq kəsile-kəsile, bacın şəhərdən, institutdan kanikula gələndə açdıq məsələni ki, bəs bir iş düşmüşük, bir həftədi səni iki nəfərə vermilişik. Düzdü, üzük-zad almamışdıq, ancaq ki, verilən söz min üzükdən irəlidi. Yaxşı ki, söz verdiniz

adamlar kənddən döyül, biri dedənin uzaq qohumudu, biri mənim, ona görə həç birindən keçə bilməmişik.

Deme, qızın şəhərdə isteklisi varmış, bize dedi ki, danxmayın, biz port olmuşduq, utandıqımızdan gizlənməyə yer axtarırdıq, bacına güldükcə güldürdü. Üç gün sonra şəhərə qaçırdı, isteklisinə qoşulub qaçdı. Oğlan da qoymadı bacın institutu qurtarsın, uşağ, ev-şik qatdı başını. Zəhmətli hədəv getse də, təhmətdən qurtardıq. Şükür, Allah canlarını saxlasın, indi pis dolanmırlar. Bizə başqa nə gerekdi ki? Təki sakitlik, salamatlıq olsun. O ki qaldı dünən sənə verdiyim sepe, - nəhayət, bayaqkı sualının üstünə gəldi. - Dünən qəsdən xalanın yanında verdim sənə bunu, - ovcunu açıb boyunbağını göstərdi. - Yəni, ay baci, mən ikiellə xeyir işə. Əgər Fəridən alınsa onsuz da nəyimiz var verəyik ona, yox, almasan da, eybi yoxdu, balaca səpdi də, halal xoşu olsun, təki üreyində kin-küdüret qalmasın xalanın, - qımsıdım, yamanca diplomatmış anam. - Düzüldü, sən işləri bir balaca korlayıb səpi geri gətirmisən, ancaq ki, eybi yoxdu, xalan gördü ki, mən onu Fəridəyə sidd-ükrələ göndərdim, səpi verəndə xəlvcəyə sənən qulağına həç nə pıçıldamadım. Gülmə, gülmə, baci mənimdi bilərəm nə deyirəm, insandı, üreyinə nə desən gələr...

- Saat nəçidi? - söhbətdən yorulub dikəldim.

Anam saatla baxmaq üçün qonşu otağa girdi və:

- Beşə qalıb, - dedi. - Buy, başıma yeyir, gör nə qəder yatmısan...

... Yerimdən duranda başımda ağrı-zad yox idi, özümü yüpyüngül hiss eləyirdim...

...

Cay-çörəkədən sonra bayıra çıxmaq istədim, amma xalamgildən ayaqyalın gəlmişdim. Dədəmin ayaqqabısını geyinə bilməzdim, yazığın əl-ayağı da boy-buxunu kimi balacaydı. Köhnə bir şey ayağıma keçirib camaatın gözüne görünməz - özü də kənddə qiymətinin gözgörsi artdığı zamanda - olmazdı. Anama dedim ki, çəkməm xalamgildə qalıb. Dedi ki, bilərəm, xalan zəng vurub dedi ki, balam, dəyəsen, uça-uça gedib, yuxudan duranda dənən gəlib ayaqqabısını aparsın.

Bu da siyasi gedirdi, yoxsa, çəkməni kimdənsə göndərmək çətin deyildi. Nə işə, evdə oturarsı oldum. Təzəcə baş eləmişdik ki, darvazamız hökmə açılib ötürüldü. Xatirənin hay-harayı, səş-küyü özündən qabaq gəlirdi, darvazanın ağzında dedikləri artırmada eşidirdi:

- Aya, təzə gəlinlər kimi nöşün evə girmisən? - yuxarı qalxıb mənimlə üzbə-ürət əyləşdi. - Məsmə xala yumurtada qoymuyub ki, sənin altına... - zarafat öz yerində, lakin Xatirə həmişəki deyildi, narahətli. Həyatimizi tərifiyəndə də - guya, bizim həyat-bacanın səliqə-sahmanından, təmizliyindən ağcaqanad azdı buralarda - çaşqın görünürdü, özündə-sözündə deyildi. Təbii ki, Xatirənin tərifi anamın üreyindəndi, çünki evimizdə təmizlik işlərinə anam baxırdı. Xatirə isə öz həyində idi, anama xoş gəlmək üçün yox, beynindəki fikirlərdən yaxa qurtarmaqdan ötrü təmizlik məsələsinə atılmışdı ortaya və yaqın ki, bu da ona kömək eləmədi, tərəddüddəydi, hərəkətlərində də nizamsızlıq açıq-aşkar duyulurdu; müəbbə ilə dolu qaşığı elində duruxub qalmışdı, bilmirdi qaşığı ağzına aparsın, ya müəbbəni stəkana, çayın içinə töksün. Bir anlığı bayaqkı hay-küyü də keçib gətirdi, araya sükut çöküldü, nəhayət, yaqın ki, özlüyündə qərara gəlib şuxlaşdı, qaşığıdakı müəbbəni çayına töküüb qarışdırdı, mənalı-mənalı bir anama, bir mənə baxıb qaş-gözüünü oynatdı. - Yədin Fəridənin plovunu?

- Onu sən hardan bilirsen? - soruşdum.

- "Qolos Amerika" deyirdi, - Xatirənin gültüsü aləmi götürdü, yaxşı ki, xalamgillə qonşu-zad deyildim. - Fəridə ləzzətli plov bəşirir.

- Bilirəm, yedim...

- Aya, o qız həç qağyanaq da bəşirə bilmir e... - Xatirə şahid axtarıb özünü laldinməz oturmış, bizə qulaq asdığını, ya fikri uzaqlara gətirdiyini kəsdirəmk müşkül olan anama təldi. - Düz demirəm, Məsmə xala!

Anam cavab verməyib sakitcə çayından bir qurtum aldı, sanki yanında insins yox idi.

Xatirə dərinə getmədi:

- Kişi hardadı, ay Məsmə xala?

Anam dedi:

- Ne bilim, çöldə, - yox, arvadın qulağı bizdəymiş.

- Mən gələndən kişi evdə tapılır, - dedim.

- Yaqın, ordadı da... - Xatirə əli ilə haranısa göstərdi.

Anam çiyinlərini çəkdi.

- Ora haradı? - xəbər aldım.

- Sonra deyərəm, - Xatirə çayını içib stəkani nələkəyə qoydu. - Dur, düş qabağıma, - Anama xala xətrin qalmasını ağızucu izahat verdi. - Şuranın evində yır-yığıl olmaq istəyirəm, üşünərim nəse, qoy yanımda bir kişi xeylağı olsun.

Dediklərinə nə mən inandım, nə anam. Hərçənd anamın sifətdən həç nə oxumaq olmurdu. Xatirə qorxur... işə bax! Axşam-axşam da yır-yığıl eləyərlər? Qonum-qonşuda adam qəhətdi ki, mənim dalımcə gəlib? Sadəcə, "gedək bizə" desəydi, bundan min kərə yaxşı idi.

Anam yəni yaxasını kənara çəkdi:

- Öz işinizdi...

Mən dedim:

- Həç yərə gedə bilmərəm...

Xatirə duruxdu:

- Niye, aya, altına batırmamısan ki... - örləkə ayağa qalxdı. - Dur görüm, yoxsa, qorxursan ki, xalanqızı səni mənənin görüb, day sənə gəlməz...

- Əşi yox e, - dedim çərsizliklə. - Ayaqqabılarım qalıb olarda...

Xatirə qəhqəhə çəkdi:

- Bə necə gəlmisən?

- Ayaqyalın...

Xatirə ciddiləşdi:

- Qəsdən gizlədiblər, vallah, - anama baxdı. - Yaqın, cadu-madu eləyirlər... - Anam dündədi. - Gecə ildər dalına düşəndə ayaqyalın qaçırımsan, aya?..

- Xatirə küyməyi əppildatdı.

Təəccübləndim:

- Onu sənə kim deyib?

- Mirzə Xəzərdən eşitdim, - Xatirə pillekəni enə-enə dedi. - Gəl düş qabağıma, köhnədən-külüşdən gey, axşamı, göz-gözü görünür, kimdi sənə fikir verən? Day o ayaqqabılardan gözüünü çəksən yaxşıdır...

Hələ də ayağa qalxmamışdım. Xatirə aşağıdan:

- Təz ol də, bir şey tap, geyin, - çığırdı. - Səni dalıma alıb aparmayacam ki...

...

Axşam-axşam kəndin başından vurub ayağından çıxdıq. Rus qəbiristanlığı, müsəlman qəbiristanlığı, təzəcə təmir olmuş məscid - hə, məscidin yanından keçəndə Xatirə dedi ki, yaqın, dədəm burdadi, matım-mutum qurudu; dəyəsen axı, bizim kişi qocalığında mollalıq fikrinə düşmüşdü - İsmayılqilin evi, Xəlilqilin evi, məktəb, klub, İslamın mağazası... Arabir Xatirəni dümsüküyürdüm: "Şuranın evinə gedirik, ya gəzməyə çıxmısqı?" Sözlərimə məhəl qoymurdu, birçə: "Şuranın evi qəbiridi day," - dedi. Daha kəlmə kəsmədik,

təkdən bir rastlaşdıqlarımızla salam-kələmləşdik, vessalam. Kənd yerində hava ki qaraldı, bayır-bacada adam olmur. Baxmayaraq ki, dedəm məsciddə idi.

Ki qaralırdı, Düzü-düzüne getsəydiki çoxdan mənzil başlandıydı. Xatirə bütün kəndi dolayıb, dövrələyib - bəla burasındaydı ki, mən de onunla fırlanırdım - nəhayət, Şuranın evinin qol qapısının önündə dayındı. Xatirənin də evi burda idi, evvəllər aralarında uçuş-söküş hasar vardı, sonralar Xatirə həmin hasarı sökdürmüşdü, yəni Xatirənin heyətində de Şuranın evinə getmək mümkündür, əslində iki ev bir heyətdəydi. Amma bir olan heyətin iki qol qapısı vardı və Xatirə açar çıxardı Şuranı taxta qapısını nümayişkarəncə açaraq həyətə girdi, mən də onun ardınca içəri daxil oldum. Həyet aləqarənlik, qat-qarısqı, səliqsəz idi. Əlbəttə ki, Şuranın evi tərəf. Deyəsən, heqiqətlən Şura basdırılandan Xatirə buralara ayaq basmamışdı, kim neyi hara atmışdısa eləcə de dururdu. Ayağının altına diqqətlə baxırdım ki, təsadüfən nəyəse ilisib bürəməyim. Xatirədə günah yoxmuş, qaranlıqla sakitliyin içində adəm səslərinin eşitildikə və yivləsinin cəmi üç gün qabaq düşüyü beymində doladıqdıca mən özüm də xoflanırdım, Xatirədən dala qalmamağa çalışırdım. Evin qabağındakı tut ağacının budağında ruha, o dünyadan gələnə oxşar yəke bir qaralrı vardı. Dəmə, kimse çirək palaz sərimiş ağac. Palazın yanına çatpaçda sürüşdü, ayağımın altında qurbağa qaldı deyəsən, pəncəm boya yumsaqılıq etimi ürpətdi. Yıxılmağa üçün ələtib palazdan yapışdım. Sonra əllərimi murdar, kirlə seye vurubmuşam kimi şalvarıma sildim. "Şura hökuməti dağılmasaydı, bu əvəd beş-on el şayanı evi, canı bərk idi", - Xatirə mənzilin qapısını aç-aşa sükutu pozdu. Şuranın evi yerdən azca hündür , iri bir otaqdı, qabağında da şüşəbənd. "Dənən hökumətin ixləyi məsə düşüb də", - otağa göz gəzdirə-gəzdirə dilləndim. Dəmir çarpayı, xavirə məsa ətrafındakı rəngi gətmiş ştulları, ağlı qıflılı sandıq - rus evində sandıq görməyim mənə qəribə gəldi - otaq səliqə-sahmənli, hündür tavani tağlı idi, məncə, bizim kənddə başqa tavani tağlı ev yoxdu.

"Kiri, aye, kiri, gic-gic danışsan atacam səni bayıra, - guya, bura gəlməkdən ötrü əldən-ayaqdan gədirdim. - Ele bilirsən, cənnət-şeytandan qorxuram? - dəz deyirdi, evlə təvazə silinib süpürüldüyü şəksizdi. - Amma yazıqsan, səni qovsam, ömrümlük bədbəxt olarsan, otur görüm, - dinnəz-söyləməz şüflə altına çəkib masaya dırsələndim, qəfil xat bədsi mani, ya neydise, yene yən-yörəmə boylandı, qapıya baxdım, tül pərdəli pəncərəyə nəzər saldım, Xatirə baxışlarını "tudu". - Qorxmə, aye, bura sənin çəkmələrini oğurlayan olmayacaq", - şüşəbəndə keçib qazi yandıracaq çaydanı üstünə qoydu - açıq qapıdan gördürdüm - bir az eşələnib sinidə mürəbbə, limon, mər-meyvə getirdi. Gətirdiklərini masaya düzüb çay dəmləməyə gəldi. Yəqin, ağcaqanadlar Şüranın ruhundan qorxurdu, qapı-pəncərə açıq olsa da bircəsi də yox idi içəridə, bəlkə də evdəki naməlum qoxu ağcaqanadları burdan uzaqlaşdırmışdı.

Xatirə sinidə çay dəstəgahını gətirəndə yadıma Fəridənin plovu düşdü. Sanki ürəyim oxudu, stəkan-nəlbəkinə qabağıma qoya-çaya soruşdu: "Ac deyilsən ki?" "Yox, - dedim, - yemişəm." Oturmaşından əyilib sandığın yanında kişnə televizorun üstündən - gərək ki, televizor xarab idi, çünki ayaqsız-zadsızdı, deyəlməyə, çöldə de ekranı divara sanı qoyulmuşdu, yəqin, Şura bu televizordan kətil kimi istifadə etmişmiş - kartı götürdü. Teptəzə kartıdı, qutusunun yarıpıqanını gözümün qabağında qopartdı: "Fəlimə baxmaq istəyirsən? - xəbər aldım. - Mən fəla-məla inanan deyiləm". Çay süzüb mənəmlə üzəbüzə oturdı və kartı qarışdırmağa başladı: "Ona da inanmırsən?". "Kime?" - soruşdum, - e, bildim xalamın, ya Fəridənin adını çəkək, "Başımızın üstündəkinə". Söyq-təbli hündürd, tağı tavana baxdım. "Ona da, yuxardakına, - Xatirə gülümsündü. - Nə key adamsan, Allaha...". "İnanıram da, şübhələnmirəm də, - dedim. "Yaxşı-yaxşı, kafir-kafir danışma, qulaq as, - dedi. - Başma gələnlərin əsə səbəbən kişnə"

olub, - kartı gözümün önünə tutdu. - Yox, qoy əvvəldən başlayım. Yer üzündə mənədən çox ölü basdırın yoxdu. Şaşılmıyırsınız, qaparaadı. Çəşmə, rəngləməmiş, rəngin vədəsinə üç gün ötürsən başında düşmənin gözünə girsə birce qarə tük tapmazsan. Ağlayanın bir dərdi var, gülünin min. Açıqca rənglərə dalınca yaxmışam şaşıqları ki, düşmənin sevinməsin. Camaat nəm ərsiz deyib. Saçın nə günəşi, saç başına haranın daşını töksün, kim mənəni yerimə olsaydı, nəce kərə ölüb dirilməyidi, qədd-qaməti bütülməyidi...

Qulaq as, mənə dünyaya gələnə anam rəhmətə gedib. Həkimlər mat qalbmış, çünki adətən qadınlar ilk uşağ üstə telot olur, anamsa bəzə ilənə qardaşımı doğmuşdu, dalınca da ilk qız. Düzdü, qızlar bir həftə də yaşamamışdı. Hamı qorxurmuş ki, mən də ölərəm, amma mən yaşamış, anam öldü. Buna görə adımla Xatirə qoydular, yəni anamdan son xatirə. Anam rəhmətə gedəndən sonra qonum-qonuşu baxmışdı mənə. Düzdü, dedim kiənd sovetinin sədrisi islayirdi, kisi kiminlə istəsə evlənərdi. Evlənmedi... Özü də yetim oğlandı, otuz yeddiddə bütün qohum-qərebasını tutmuşdular, güllələnən güllələnmişdi, qalanlar sürgündə çürümüşdü. On dörd yaşında sürgün olunnmuşdu, nəsəllərindən yeganə adəmdə ki, salamət qurtarmışdı. Sonra nə səbəbdənsə dedimlə vəzifəyə qoymuşdular. Belkə, günəşış çəkdiyi əzabların haqqını ödəməkdən ötrü? Düzdü, o, həç nə danışmırdı, kim günəhkardı, kim haqlıdı, gəyər, sürgündə-mürgündə olmamışdı... Nə isə...

Vilayetin bacısı Zəminə ilə yaşıdım mən. Onun anası Zəminəyə də, mənə də süd verib. Nə danışsam, ilahi, sən hardan biləsən, yazıq tifi! altı aylığında sətəlcəmdən öldü. Ağzıgöyçəklər deyibmiş ki, onun ölümünə bəiskar mənəm. Hətta kələcək qayınanam Gülnisə üzümə baxıb ifritə-ifritə qayıdım ki, bu körpənini başına Əzrayıl siğal çəkib.

Zəminə ölen kimi anasının südü qurudu, day dədəm əməzlikli arvad axtarmadı. Çəkinirdi, görünür, Gülnisənin sözləri dədəmin qulağına çatmışdı, bəlkə də kişi eşitdiyinə inanmışdı. Dədəmgil nəsililkcə allah-tanrı adamıydılar...

Men inek südü ile büyüdüm. Beş yaşıım olanda dedem mani qardaşıma, qardaşıma da mamaqa Arıfıye tapşırdı ki, men paykoma gedirem, geç qayıdacam. Heqiqeten geç geldi, men yatmayıb onu gözlüyürdim, stulda mürğüylene qardaşıım soyundurub yerine saldı, benim yarığamdın öpüb dedi ki, get yat. Yerime girdim. Bilirdi ki, yanımı uzanmasa yuxuya getmeyəcək, ancaq masa arxasında oturub papiros çekirdi, pəncərədən qaranlığa dikmişdi gözlerini, qanlılıb divardaki xalçanın üstünden asılan qoşulıbe tufanı da baxırdı arabir. Becelece oturdu, oturdu, qəlbi qalxıb dəli kimi irəl çışdı, başını divara ele çırpdı, sanki divarı dəlik-deşik ələyib keçəcəydi. Pəncərəmizin şüşəsi çilklənib töküldü. Men qışqırıb ağladım, səsə qardaşıım oyandı, qaranlıqdan, zülmətdən çəkinməyib qonşuya qaçdı. Qonşular tökülsüzüb gəldi.

Dədəm terpinirdi,üz-gözü qan içindəydi, qonşular sir-sifətindən üst-başına axan qan silib onu çarpayıya uzatdılar. Nəhayət, gorbagor Qəmbər həkim gəlmişdi. İsmayilın babası Qəmbər... Dədəmin başını sırayıb gəltdi. Ona görə gorbagor deyirəm ki, sınıqçı İbrahim dədəmə demişdi ki, Qəmbər düz eləməyib, sənin başını sarımayaydı gerek, başındakı pis qanlar axıracan axıb gedəydi, kəlləndə qalmayaydı.

Qəmber hekim bir həftə bizdən əl çəkədi, dədəm öz gündən sonra gözünü açdı, beşinci gün nitqi açıldı, ancaq birtərəf, çox asta, kəkələyə-kəkələyə danışdı. İlk kəlmələri də bu oldu ki, Qəmber, day mən yaxşıyam, məndən nigarən olma, divardakı tüləngi də götür, çx get. Onsuz da Qəmber hekim kimdən ötrusə nigarən olma körəyoğlu deyildi, Cəməd beş gün dilinə heç nə verməmişdi, heç su da içməmişdi, güc-bəla ilə yatacdan qalxanda gördük tələ səsi, danışığı dəyişmişdi, bədrəyə-bədrəyə yerişi, əməlli-başlı axsayı, sol qolca da tərənənir. elə cinyindən taxta parçası kimi sallanır. Qəmber hekim bir-iki gün

de bizə gəlib getdi, bir şey ələyə bilmədi, əvezində ağ keçimizi də apardı. Dədəm heç nəyə fikir vermirdi, elə bil anadan şikəst doğulubmuş...

"Görmüşdüm də sənin atanı, xəstə kişiydi," - əslində demək istəyirdim ki, qısa ələ. Xatirə əlüstü fikrimi anlayıb cavabımı verdi: "Darıxma, səbrin olsun, gələcəm sənin evlənmək məsələsinə, - mən səsimi xırp kəsdim. - Xəstə kişiye bax! Sən onu başını divara vurmağından görədin. Kəndin gəlinləri yox e, ev görməmişləri ondan ötrü dəli-divanə idi. Anam öləndən sonra ərlik qızlar bizdən əl çəkmirdi, biri həyətimizi süpürürdü, biri ev-əşiyimizi yığışdırırdı, biri pal-paltarımızı yuyurdu, hərdən də yola getməyib bir-birlərlə sağ yoldusuna çıxırdılar. Amma rəhmətlik dədəm ağır adam idi, ev işlərimizi görməyə gələnlərə gözücü də baxmazdı, baxmağa macalı da yoxdu, yazıq səhərdən-axşamacan işdə-gücdə olurdu".

Yenə kartı qarışdırmağa başladı və sözüne davam elədi: "Kəndə qaraçılar gələndə mən ya məktəbə təzə gedirdim, ya da ikidə oxuyurdum. Day dədəm xəstə idi, həyat-bacada güclə hərlənirdi. Həminin yadından çıxmışdıq biz, nə hərsə gəldik, nə kimsə qapımızı döydürdü. Ona görə qaraçıların kəndimizə gəlişi ürayimdən oldu. Deyəsən, elə dədəmin də! Hardansa qəfilcə xeylaq qaraçı doğuşdu kəndimizə. Voyenni qorodokun ətrafında əməllicə çadır-madır qurub gələyirdilər. Səhər açılarda dəstə-dəstə düşürdülər səhər evlərinin canına. Ev-dəkildən bir şey qoparmamış əl çəkməzdilər. Di gəl, dilənçi payı götürməzdilər. Aldıqlarının əvəzinə fəla baxardılar, birçə ayın içində sevgilini istəklisinə qovuşduracaq, yoxsulu varlandıracaq, korun gözünü lalın dilini açacaq cürbəcür əfsunlar oxuyardılar. O günəcən bizim kənddə heç kəs qaraçı görməmişdi, ona görə qaraçıların işi xod gəldirdi. Qaraçıları qarğıyan təkəyə falçı Xeyransa idi, çünki onlar kəndə qədəm basandan Xeyransanın bazarı bağlanırmışdı.

Gələnlər o saat bildilər ki, unudulmuşuq, ya da camaatın başını iş-ğuc ələ qatıb ki, bizimlə maraqlanmağa imkan tapan yoxdu. O vaxtlar bizim evin arxası bombəş çöllük idi, sonralar tikildi arxadakı evlər. Onda evimiz kəndin qırağında, gözdən-könüldən aralıdaydı. Əlqərəz, elə ilk gəlişdən halımızdan aqah oldular, evdən nə tapıb verdik götürmədilər. Çal saqqalı sol yanağındakı yekə qara xalı örtə bilməyən kişi yanındakı qarashın arvadın qulağına nəşə pıçıldadı. Arvad hərsə gəldi. Bir azdan əlində zənbil qayıtdı. Kişi əl atıb zənbildən yekə bir alma götürdü, iki bölüb yarisini mənə, yarisini yanındakı saçları pırtadaş göyğöz qıza verib: "Gedin oynayın", - dedi. Qızla həyatə çıxdı. Qız dedi ki, xallı kişi onun dədəsidi. İnanmadım, lap düzünəsi, indi şübhələniyəm, onda inanıb-inanmamaga ağıl-fərasətim nə gəzirdi? O deməse ağlıma: "Nə xəsis kişidi, zənbil mer-meyvə ilə doludu, almanı yarı bölüb yarı..." - gəlmişdi.

Qızın göy gözleri dağınıq, sarışın saçları kimi par-par parıldayırdı. Bənizi işə qaraydı. Mən darağıma gətirib həyatdəki heyvə ağacının altından onun saçlarını qarayanda yazığın gözleri yaşırdı, döze bilmədi, darağı əlimdən alıb sındırdı. Ağladım. O, mənə ovundurmaq, başımı qatmaq üçün cibindən kart çıxartdı. Mən birinci dəfəydi kart görürdüm. Adı kartdı, elə bunnan, - Xatirə masadakı karta işarə elədi. - Qız mənə maraqlı oyunlar gətirməyə başladı. Əvəzində mən də kitab-dəftərimi tökdüm ortaya. Gözünün ucuyla da baxmadı. Deme, məktəbə gətirmiş, hərləri də tanıyırdı. Qaraçıları bir ayacan kəndimizdə qaldı, həməm adamlarsa hər gün bizə gəlirdilər, xallı kişi ilə dədəm söhbətəşirdi, mer-meyvə gətirən arvad onların qulluğunda dururdu, evimizdə yır-yığış ələyirdi, göyğöz qızla mən həyətimizdəki heyvə ağacının kölgəliyində kart oynayırdıq, fəla baxırdıq. Birçə qardaşım özünə yer tapa bilmirdi, gah evdə dədəm ilə otururdu, gah həyatə, bizim yanımıza gəlirdi. Ancaq karta-marta yaxın durmurdu, elə ağzına su alıb dayanırdı.

Nəhayət, ayrılıq zamanı yetişdi, qız yanağımdan ehməlcə öpdü, kartını mənə bağışlayıb dedi ki, biz gedirik. Mən dədəmə xəbər vermək üçün evə cumdum,

qapının ağzında sonub qaldım. Xallı kişi müştüyünü sümürə-sümürə: "Nahaq bizimlə gəlmirsən", - deyirdi. - Daha burda qalmağın mənası yoxdu. Gəl gedək..." Dədəm: "Yox", - dedi. "Onda götür bunu..." - Xallı kişi mənə upuzun görünən sükutu pozaraq masanın üstünə bir dəstə pul qoydu. Mən istəyirdim ki, biz xallı kişiye, mer-meyvə gətirən arvad, ən əsası, göyğöz rəfiqəmə qoşulub gedək, qaraçılarla birgə onların köçündə yaşayaq, onlarla birlikdə diyarbədiyar, el-el, oba-oba gəzək, çadırlarda gecələyək.

Həyatə düşündə birinci və axırncı kərə qardaşımı gözü, yaşlı gördüm. Dədəm başını divara çırıp yarımcı olan gecə də qardaşım ağlamamışdı..." "Mən kəndimizə qaraçıların gəlməyini eşitməmişəm", - dedim. Xatirə cavab vermədi, ağzi qızısqındıqdan dediklərimi qulağına vurdu.

"Qardaşım səkkizinci sinfi qurtarıb çəkmeçi Mahmudun yanında şagirdliyə başladı. Vəzifədə olanda dədəmin Mahmudla nə yaxşılığı keçmişdisə, Mahmud onu dilə tutdu ki, qoy oğlun mənə kömək ələsin, onsuz da tez-tez yanıma gedib kəllir, əlləri qızıldı. Qardaşım neçə gün mer-meyvə baş-qulağını dəng ələyib dədəmi bezdirməsəydi, dolanışığımız yüz qat ağır olsa da kişi bu işə razılaşmazdı. Arzusunu bizi oxumuş görməkdə, həm də çəkiniydi ki, qardaşımı yanında şagird götürdüynə görə Mahmudla söz gələr. Qardaşım da az aşın duzu deyildi, axır ki, qılığına girib dədəmin saqqızını oğurladı. Onda çəkmeçi yanına bir elə gedən yoxdu, ayaqqabı könnəldi, tullayib təzəsinə alırdılar. Amma qardaşım Mahmudla şagird olandan nəinki köhnə, çırq yamamağa, hətta elə çəkmələr tikməyə başladı ki, camaat mal-məəttəl qaldı. Hamı, uşaq-böyük qardaşına çəkmə tidiyməyə axışdı, day heç kəs İslamın mağazasından ayaqqabı almırdı. Çəkmeçi Mahmudun balaca köşkü İslamın mağazasına bitişikdi, köşkün qabağına qardaşımın xalı-gəbə kimi naxış vurduğu çəkmələr düzülirdi. Hansı dəli o cür yaraşığı ayaqqabıları qoyub mağazaya girirdi? İşi belə görün Mahmud çəkmeçiliklə vidalaşmış köşkü qardaşıma verdi. Qocalmışdı, əlləri əsirdi, İslamla da üz-üzə olmaq istəmədi. Qardaşımın tikdiyi çəkmələrin sorağı şəhərə çatmışdı, şəhərin ən hörmətli adamları həməm çəkmələrin üstündə dava salırdılar. Alverçi Gülsənəm - Allah ona rəhmət ələsin - şəhərə ayaqqabı daşımaqdan yorulmuşdu. Təkə İslam o çəkmələrdən geyinmirdi, ancaq Gülsənəm orda-burda danışırdı ki, İslam ondan dörd cüt ayaqqabı alıb, evinə gedən kimi həməm çəkmələri bir-bir ayağına keçirib gözünün qurdunu öldürür. Qardaşım əlinə çəkmeçi çəkici alandan, ayaqqabı satmaq sarıdan İslamın bazarı kasadlaşmışdı, düzdü, o da küreyini yerə verən deyildi, hər ay səhərdən yeni dəbli çəkmələr gətizdirirdi, amma camaat onlara yaxın durmurdu ki, durmurdu. Qardaşım əlini adi gədim vuran kimi olurdu şəhzadə malı..." "Sənin qardaşın yadıma gəlir", - dedim dodaqaltı. Yenə sözlərimə məhəl qoymadı: "Elə özü də kişiləşmişdi, biğ-zad qoymuşdu, bir oğul olmuşdu ki, həzrəti Yusif yanında yalandı, - elə danışırdı, sanki həzrəti Yusiflə tay-tuşdu. - Neçə-neçə qız-gəlinin ağı başından çıxmışdı. Gündə yüz bəhanə ilə bizə gəlirdilər. Evimiz yenə qız-gəlinlə, gülüzlə, qəhqəhə ilə dolmuşdu, elə bil dədəmi təzədən yaxşı işə qoymuşdular. Qızlar qardaşımın ötrü əldən gətirdikləri gızletmərdilər de... Mənə paxıllıq ələyirdilər. "Bəxtəvərsən, gör necə qardaşın var", - deyirdi bəziləri. Bir dəstəsi ağır büzdürdü. "Nəyi bəxtəvərdi, heç olmasa bizim ümidimiz var ki, bəlkə, bir gün bəxtimiz üzümüzə güldü, bizimiz ona ərə gətdik, bu yazığın yalan-doğru ümidi də yoxdu". Sonra yapışardılar menden: "Sən Allah, bax gör qardaşın hansımızı alacaq". İşim-gücüm səhərdən-axşamacan fəla baxmağ idi, kart əlimdən düşmürdü. Qardaşım zalım da dədəmə çəkmişdi, gözünü qaldırıb qız-gəlinə baxmazdı, bir qaradınmazdı, gəl görəsən. Guya, yazıyırmı deyil, əlli idi. Qızların salamina dodaqaltı elə "əleyk" deyirdi ki, yazıqlar qorxudan girməyə siçan dəşiyi axtarırdılar. Pis günlərimiz arxada qalmışdı, amma qəfil başımıza səs-sədası bütün kəndimizi bürüyən işlər gəldi..."

Hər şey ondan başladı ki, günlərin bir günü mən evdə yalnız olanda - heç vaxt tək qalmırdım, qız-gəlinlərin arası kəsildə, ən azı, dedəm heyət-bacadə gəlirdi, həmin günse o da əl ağacını götürüb yığıla-dura harasə çıxmışdı, - Gülnisə qapımızı açdı. Gülnisəni evimizdə görəndə gözlerimə inanmadım. Düzdü, qardaşıma gözü düşən qız-gəlin evimizdən əskik olmurdu, amma hələ ki, yaşlı, sayılan arvad, yaxud kişi qapımızı döyməmişdi. Bizə gələnlər uşağ-muşağı, təzə-ter qız-gəlindi. Gülnisənin qapımızı açmağı o deməkdi ki, day tilsim sındı, biz azadıq. İndi dəbdədi azadlıq-filan söyləmək, ancaq dedəm başını divara vurub yaman günə qalan demlərdən evimizə sonuncu ayaq basan Qəmbər həkim olmuşdu, o da gedəndə qoşalülə tüfəngimizə, ağı keçimizi aparmışdı, ele bil ocağımızın bərəketi də o ağı keçiyə, o tüfəngə getmişdi. Hərçənd kənd-kəsəkə də gəzib dolanmaqda azad idik, hara deseydiniz gedirdik, istəyirən pay-piyada rayon mərkəzinə yol al, kimin sənlinə nə işi? Burası vardı ki, qonum-qonuşu bizə gəlmirdisə, demək, biz də onların qapısını döyə bilməzdik, beləcə, aramızda gözəgörməz, soyuqluq, halə yaranmışdı. Uzaqbaşı heyətdə, bayır-bacadə salamləşib hal-əhval tutardıq, vəssalam. İndisə lapdan kim-kim, Gülnisə - gələcək qayınanam - günün günorta çağı görüb baxanın gözünün önündəcə darvazamızı açıb heyətimizə girmişdi, ağır addımlarla evimizə gəlirdi. Əvvəlcə Gülnisənin qabağına qaçmaq fikrinə düşmüşəm, amma qorxurdum ki, arvad ele heyətdən sözünü deyib geri qayıda. Onunsa qayıtmaq fikri yox idi, artırmaya çıxıb məhrəbən-məhrəbən üz-gözündən öpdü. Çəşqin ona baxdım, Gülnisə də day indiki Gülnisə deyildi, hörrükləri biləyim yoğunluqda, gözlər, qaşlar qapqara, bədən qaşqalı, qədd-qamətli, döşləri ele bil ağappaq donunu cırıb çıxacaqdı. Kim deyərki ki, bunun az qala mən yaşda oğlu var? Özü də yaşı otuzu keçəndə ölüm-zülmə doğmuşdu. Düzdü, sir-sifətdən qara idi, burnu da bir az iri idi - bir suyu sənin rəhmətlik dayına oxşamışdı - hər gözəlin bir eybi olar, deyiblər..

Məni çay-may demləməyə qoymayıb ele ordan-burdan sorğu-suala çəkdi. "Necəsiz, nə təhərsiz?.." Day mən yekə qız idim, bu gün-sabah məktəbi qurtaracaqdım, o saat barmağımı dişlədim ki, ay dadi-bidad, Gülnisə özxoşuna gəlməyib. "Maşalla, kəndin qızları sən qardaşımdan ötrü hayıl-mayıldı, günləri burda keçir". "Hə", - mızıldandım, hər halda, Gülnisə qardaşıma görə gələ bilməzdi. "Deyirlər, fala da baxırsan". Utanıb gözlerimi yerə dıkdım, ərklə qolumdan yapışdı. "Dur qartını getir. Anan yerindəyəm, adam anasından utanmaz". Xoşbəxtlikdən qardaşım təzə kart almışdı, hələ heç qutudan çıxarmamışdım. Kartı getirib təkrarən yanıma yerə basan kimi Gülnisə mələbə keçdi. "Qisası, ay qızım, yəqin, bilməmiş olmasan, bizim kişi qoşulub qəhbə... - sənin o qırıytdən dəm vuran xalanın adını çəkdi - dünya-ələm yadından çıxıb. Bax bura, sən yənə öz bəlam kimi gəlməmiş, gedərdim falçı Xeyransaya cadu elətdirməyə, intəhası, Xeyransanın ağzı yırtıqdı, qarı qocaldıqca lar ağılı itirir, danışığını, özünü-sözünü bilmir, gecə gördüyü yuxunu da səhər açılmamış hamıya danışır. Burda ikimizik, qızım, bir daş altıda, bir daş üstə, bax qartına, ele ele ki, bizim kişi o qəhbədən əl çəksin, heç evdən bayıra çıxmasın", - elini qoynuna soxdu, şax bir onluq çıxardıb qoydu mizin üstünə. Gözlerim bərəldi, həlbət ki, evimizdə təkcə qızların falına baxmırdım. Söhbətləşib dağı arana, aranı dağa qatırdıq. Eşitmişdim, bildirdim ki, Gülnisənin əri Fərhad sən xalanla o söz..."

Yerimdə qurcalandım, çünki Xatirə "sən xalan" kəlmələrini xüsusi kinayə ilə dedi. Qeyrətə gəldim, meyvəqabından bir armud götürüb hikkə ilə dişlədim. "Yəqin, yadımdadı Gülnisənin əri Fərhad. Mexanizator idi rəhmətlik, pambıqnan maşın yığırdı, e, əstəğfərrullah, maşınnan pambıq yığırdı. Başı eys-ışrətə qarışandan iş-güc də yadından çıxmışdı. Kolxoz sədri onu çağırırdı məhkəmə təpinmişdi. "Bu nədi, ə, camaat elənən sənəndən çox pambıq yığır". Fərhad özünü

itirməyib: "Yoldaş sədr, maşınma cadu eləyiblər, - demişdi. Sədr çörəyi qulağına yemirdi, bilirdi ki, - kənddə sən o xalanın xoşqırıyət ərindən savayı hamı bilirdi - Fərhad işləyib eləmir, çöldə gözəndən iraq bir yer tapıb səhərdən axşamacan sən xalanı əldən-dildən salır. Deyirlər, sən o gözəlcə Fəridən də Fərhadlandı. Görmürsən, böyük bacıları qaraqaş, qaraqöz, balacaboy, Fəridənin gözleri göy, ağbəniz, boylu-buxunlu, ele bil eynən Fərhadı.

Əlqərez, onluğu mizin üstü ilə yavaşca Gülnisəyə sarı sürütlədim, bu dəfə pulu xalatımın cibinə basdı. "Yox, qızım, zəhmətin haqqı olmalıdı, bir onluq da düzələndən sonra verəcəm. Bir daş altıda, bir daş üstə, ele ele ki, Fərhad başıbatmış evə bağlansın". Qürreləndim, gör Gülnisənin nə boyda işi düşmüşdü mənə, gör Gülnisə mənə nələr etibar eləyirdi? Əslində arada heç bir sirr-mirr yoxdu, hər şey çoxdan ələmə yayılmışdı. Burası danılmazdı ki, Gülnisə mənim ilk ciddi müştərim idi. İlk müştərim idi ki, cibimə pul basırdı, ilk müştərim idi ki, ərə getmək istəyən qızlar kimi şiltaqlıqdan yox, çarəsizlikdən biza gəlmişdi. Bəlkə də mən onun son umidi idim. "Arxayın ol, - dedim Gülnisəyə, özü də qoca qarılar kimi cəsərlə, qətiyyətlə dedim, sanki fəlayin çərxi əlimdə idi. - Evə bağlanmaq nədi, quzuya dönüb sən yənədən əl çəkməyəcək", - "yanından" əvəzinə "yatağından" deyirdim, həya elədim. Onsuz da Gülnisə arıfıdı, demədiymi göydə qapdı, sevinəcək boynunu uzadıb mənim saçlarımdan öpdü.

Ay gidi dünya - bu sözü dedəmdən eşitmişdim, özlüyümdə tez-tez işlədərdim, sonralar bildim ki, gidi ele dünya deməkdi, yəni mənası belə çıxır, ay dünya, dünya - bu həmə Gülnisədi ki, körpəlikdə mənə: "Bunun başına Əzrayıl siğal çəkib", - demişdi, indisə yaltaqlıq eləyir. O dəm kart əlimdə Gülnisənin kimdənsə eşitdiyini kəlmələri yadıma düşdü - zərəcə şəkk-şübhə yoxdu onun belə dediyyə - "tanrı şükür kərəminə, düşməniyi ayağıma gətirdin, - piçildədim üreyimdə, xalatımın cibindəki onluğu unudub özlüyümdə lap dərinə getdim. - Özü Gülnisənin cəzasını ver". Bir anda Gülnisəyə olan rəğbətım öləzdi, öləzdi, tamam sönküb getdi.

Amma Gülnisə Xeyransadan da ağziyirtmış. Üçcə günün içində adımı kəndlə bir elədi. Az qala məktəbdən qovacaqdılar mənə, attestat-zad verməyəcəkdilər. Qardaşım məktəbin direktoruna iki cüt ayaqqabı bağışlamalı oldu; özünə verəndə direktor dili ilə demişdi ki, oğluma da bir cüt getir. İş burasındaydı ki, mən fala baxdığım günün ertəsi çalmışdı. Namus-qeyrətdən dəm vuran xalanın ağuşunda çalmışdı ilan Fərhadı. Xalan Fərhadın ilan vuran yerini xeyləg sorub-sorub zəhəri onun canından çıxarmağa çalışmışdı, bir nəticə həsil olmadığını, işin-ışdən keçdiyini görəncə özünü itirib ağır-burnu can içində, yarıçılpaq çıxıraraq camaatı haraylamağa qaçmışdı. Sonralar Gülnisə ilə xalan iki can bir qəlb oldular, day Fərhad yoxdu, şerikli dava-dalaşlı malları qalmamışdı. Gülnisə ərinin ölümündən sən xalanı yox, mənə, bir də özünü suçlayırdı. Guya, xalan aydan arı, sudan duru idi, döşü-başı açıq camaatı haraylayan özgeşiydi". Yene qeyrət mənə güc gəldi, meyvəqabından bir salxım üzüm götürdüm. "Mən bu əhvalatı eşitməmişəm, birca Fərhadı çöldə ilan çalmağı, Fərhadın yası yadıma gəlir, - dedim. - Qalanlar uydurmadi". "Uydurma-zad deyil, - Xatirə razılaşmadı. - Sən nədən xəbərin var ki?.. Sən bilidiyyə görə, mən sənənin dayına gəlmişəm, dayın ölüb, sonra mən iki dəfə orda olmuşam, bunnan ötrü xalan mənə düşməni kəsilib. Elədisə, bəs anan özünü düşməncilik eləmir mənənən, hə? Dayın onun da qardaşıydı, axı..." "Anamın xasiyyəti başqaqdı", - mızıldandım. "Yox, - sözüüm kəsdi. - Sən mənə qulaq as, fikrimi dağıtma, inanırsan-inanmırsan öz işində. Harda qaldım? Hə, Fərhad öləndən bir ay sonra qardaşımın çəkməyi köşkü yandı, ordan od düşdü İslamın mağazasına, yanğınsöndürənlər özlərini yetirincə camaatı alovu söndürdü. Qardaşımın köşkü külə dönmüşdü, İslamın mağazasının tən yanısı yandırdı. Rayon mərkəzindən gələn ekspertlər dedi ki, alov qardaşımın köşkündəki

elektrik xətlərinin nasazlığından baş verib. Mən elektrik-melektrik söhbətinə inanmıram. "Köşkü Gülnisə ilə sənə xalan yandırdırıb", - dedi-qoduları bundan ağlabatandı. Odun İslamın mağazasına düşə bilecəyi ağıllarına gəlməyib. Yanğını ele İslam özü təşkil elədirib, - deyənleri də qınamaq olmazdı. - Mağazada xeyli əskiyyə varmış, həm də qardaşıma qulaqburması vermək xəyalına düşüb. Rayondakı başbilenlərə də bir etək rüsvət paylayıb ki, günahı qardaşımda görsünlər. Nə isə, neçə ay qardaşımı silistə çəkdiilər. Bu arada dedəmin hali pisləşdi, hey deyirdi ki, oğlumu tutacaqlar, nəhaq qaracılarla getmədik.

Bir gün əlinin işarəsi ilə mənə çağırdı. Axır vaxtlar dili də fərlə-başlı söz tutmurdur, tamam yorğan-döşəyə düşmüşdü, ayaqyoluna da güc-bəla ilə gedirdi. Yaxınlaşdım. Yorğanın altından qızıl suyuna çəkilmiş balaca bir sandıqça çıxardıb mənə uzatdı. Sandıqça ovucma yerləşirdi, üstündə zərif naxışlar vardı, indi də evimdədi, bilsəydim söhbət bura yönəcek, gətirib göstərerdim. Sandıqçanı açdım, içində üç zərf vardı. Bapbalaca... Baş barmağım boya. Zərfciklərdə saç, tük... Dedəm özünü yığib yığmalayıb: "Qaracılar", - sözünü deyəndə anladım ki, sandıqcadakı zərfciklərdə evimizə gələn qaracıların saçları. Mənə ilk dəfə kart başışlayan refiqəmin qızılı saçları zərfin içində də parıldayırdı. Axmaqlığıma salıb kişinin yaxasından yapısdım: "Bunları neyləyəcək, ay dedə?" Yaman səfeh olmuşam, az qala düzü-düzünə: "Sən öləndən sonra bunları neyləyək, dedə?" - deyəcəkdim, çünki inanmırdım kişi sabaha çıxsın, ancaq nə qorxurdum, nə də ağlayıb sısqayırdım, sanki dedəm köçüb başqa vilayətə gedəcəkdirdi. "Heç nə...ver onu bura", - dedi kəsik-kəsik. - Get qardaşını tap... Vədə tamamdı...". Başılıvlu bayıra yüyürdüm, mənə elə gəlirdi ki, qardaşım özünü yetirincə dedəmin ruhu bədəninədən çıxacaq. Hardan tapacaqdım qardaşımı? Sübhədən gəndədi. Bəlkə, yazığı yenə rayon mərkəzinə çağırırdılar? Qabaqlar deyildi ki, səhərdən-axşamacan köşkünə gönlə-çəkməylə əlləşəydi. Bəxtimdən elə həyatimizdən çixanda qardaşımla üz-üzə gəldim. Ağzımı açmamışdan içəri girib tez-tələsik dedəmin yanına qaldı, stul çəkib ədəb-ərkanla kişinin çarpayısının yanında əyləşdi, əlini dedəmin alına qoyanda kişi ağır-ağır gözlerini açdı. Araya bir xeyli sükt çökdü, elə bildim kişi day adam-zad da tanımır, amma yox, hələ ki, ağı başında idi. "Gedirəm, - pıçıldadı, - bacından muğayət ol". Bu yerdə gözlerim doldu, çarpayısı yan alıb kişinin ayaqlarını ovuşdurdum, qaragüllürlün ayaqları bambuz idi. Qardaşım əyilib ağzını dedəmin qulağına yaxınlaşdırdı: "Ölmə, ay dedə, görürsən ki, başımıza nələr gəlib. Soğan kimi soyurlar mənə. Lazım olsa ev-eşiyimizi də satacam, ancaq qorxmə, gedib türməyə girməyəcəm. Ölmə hələ, dedə, imkanın yoxdu səni layiqincə yerdən götürməyə. El içində rüsvay ələmə mənə. İkicə il döz, qoy bir özüme gəlim". Yenə araya sükt çökdü, dedəm ağır-ağır nəfəs aldıqca sinəsinin xışltsı otaqda əks-səda verirdi. Nəhayət: "İki il?" - inildədi. Qardaşım ölərik sevinclə: "He", - dedi, guya, yaşamaq, öləb-ölməmək dedəmin öz əlində idi. Lakin "sövdeleşmə" baş tutdu, dedəm ölgün səsinə uyuşmayan qətiyyətlə: "Yaxşı", - dedi.

Bu sınaqdan da çıxdı, qardaşım işlərini yoluna qoydu, çəkməçilikdən əl çəkib İslamın mağazasında girelənməyə başladı. İnsafən əvvəlkindən pis qazanmırdı, əziyyəti də azdı. Dedəm də sözüne yiyəlik elədi; yavaş-yavaş sağalib ayağa durdu, kişi elə gümrəhləşdi ki, verdiyi sözü, daha doğrusu, sözü yox, vaxt-vədənin yetişdiyini yaddan çıxartdı. Dedəm özüse hər şeyə hazırıdı, heç nəyi unutmamışdı. İndiyəcən mat-məəttəl qalırəm, sənə inanmamayana lənət, xudaya! Düz iki ki sonra - heç gününə söz ola bilməzdi - kişi dünyasını dəyişdi. "Dayan!" - çığırdım qəfilcə, Xatirə diksinib: "Nə oldu, aye?" - soruşdu. "Ba... ba... ba... - gözlerimin yumub açdım, aqıb yumdum, sanki yuxudaydım. "Nə kəkələyirsən, aye, nölub?" - Xatirə qeyri-ixtiyari ətrafa göz gəzdirdi. "Həyətdə

kimsə var, - dedim. - Pəncərənin qabağından kimsə keçdi". Xatirə tosqun qəmətinə uyuşmayan cəldliklə bayıra cumdu, mən də onun ardınca çıxdım.

O ra adam, bura adam, heç kəsi tapmayıb evə girəndə Xatirə gecenin sakitliyini lərzəyə salan gur səslə: "Aye, kişi qırığı, - dedi, - palazı görmüsən, yəqin". "Palaz pəncərədən görünür, palazı necə görə bilərəm? Ağacdan düşüb yeriyə-yeriyə pəncərənin qabağına gələ biləz ki!" "Yaxşı, görüdüyn kişi idi, ya arvad?" - Xatirə məzələndi. "Fikir vermədim", - dedim.

Şəhərdəki evimin yanında bir pivəxana var. Orda Faxı adında orta yaşlı bir kişi pive satır. Zalımmı qaşları elə qalındı, sanki alına da biğ çıxıb. Üzügüllərdi, ağappaq dişləri həmişə işim-işim işləyir. Həmin o pive satan Faxını mən nəçə kərə yuxuda görmüşəm. Görmüşəm ki, Faxının "biğ" qaşları çatlib, sir-sifeti ilə zəhmli olub ki, boylu arvad görəse uşaq salar. Mən qorxa-qorxa Faxının upuzun, cah-cəlalılı kabinetinə siyahı aparıram. Faxı zəhmli özüme baxıb əlini qalın biğinə çəkir, siyahının altından imza atıb birçə kəlmə deyir: "Güllənsinlər". Hər dəfə də yuxu gördüyüm gecenin ertəsi işə gedəndə pivəxanaya dəyirəm. Faxı uzaqdan mənə görə kimisi gülümsünüb parçı pive ilə doldurur. "Gəl, bacoğlu, - deyir. - Xeyir ola, götürmürsən, gözümdə də birtəhər dəyirsən. Gecəni necə yatırırsan?" Mənə elə gəlir ki, o, gördüyümü yuxulardan xəbərdardı. Gözlerimi Faxının çöhrəsinə dikib sir-sifətindən nə isə oxumaq istəyirəm. O, qırıqsa-qırıqsa çirkəndən, kirdən qapqara qaralmış əski ilə piştəxtanı silir. Elə bil qesdən baxışlarını qızıltırməyə çalışır.

Xatirə çayı qızdırdı, bir xeyli artırmada eşələnib otağa qayıtdı, yenə mənimlə üzbəsurət yerini rahatladı. "Dədəm öləndən sonra nələr baş verdiyini danışib söhbətli uzmatacamam, onsuz da çox uzatdım. Birçə şeyi anladım sənə yerli-yataqlı... Xalanın mənə düşməni kəsilməyinin əsl səbəbini. Yox, o yan-bu yan ələmə, qoy sözümdə danışım. İnənirsən inan, inanmırsən qulaq as, bilmədiklərinə eşit, sonra gət fikirleş ki, söylədiklərim ağlabatandı, ya gopdu. Hələ də görüm, rəhmətlik dayın yadına gəlir?" "Gəlir". "Bəs mən? İndiki mən yox e, cavanlığım, qız vaxtlarım?" "Gəlir". "Yaxşı, bəs ağılna vurmursan ki, mənim kimi gözəl-göçək qız ələmin gözünü çıxardıb sənəmin qərarızı, pəzəvəng, yekəburun dayına niyə gətdi? Axı, neçə-neçə cavan, gözəgəlimli, oxumuş oğlanlar dərdimdən divanə idi. Evimizdən elçilər əskik olmurdu, mənə yazılan məktublara yığış saxlamaq üçün yekə bir arxiv lazımdı. Ancaq qəfilcə sənəin heç hərf tanımayan dayın peyda olur, mən də ona qoşulub qaçıram. Nöşün, balam?" - Xatirə susub cavab gözlədi. Çiyinlərini çəkdim. "Mən nə bilim. Dayımı yerə vurma, kişi elə kələktöbür olsa yaxşıdı, onun da dərdindən ölən qızlar az deyildi". Xatirə güldü. "Kiri e, kiri, dayın öləb gedib haqq dünyasında, haqqqücünə bəy, dayın kimi kifir kişi çəmi Azərbaycanda yoxdu. Kələktöbür, kələktöbür, day bu boya yox dədi". Bunnunun ağırılığında başını qaldıra bilmirdi rəhmətlik. Özü də menden on yaşı böyük idi". "Yaşın məsələyə nə dəxli?" "Kiri, kiri, tərəfsaxlayana bax!.. Xalanın acığına qoşulub qaçdım dayına!.. Dayın menden ötrü hayıl-mayıl idi, xalansa əlimdən zəncir çəynəyirdi, məsələni eşidəndə qulaqlarını tuturdu, neçə yerdə neçə kərə demişdi ki, qardaşım Xatirəni alsə özümlə yandıracağam. Fikirleşdim ki, girəvə mənəmdə, qoy yandırın özünü köpekqızı! Yandırmadı... Evlənməyimizə razı olmadığımı başqa cürə yozdu. Day ələmə car çəkə bilməzdi ki, oynaşımın ölümündə Xatirə günahkardı. Yalansa, onu görüm iki gözündən olsun. "Xatirənin ayağı ağrıdı, qardaşımın başını yeyəcək, - dedi orda-burda. - Yazıq qardaşım özünü bədbəxt elədi. Əslində Gülnisədən neçə ki qabaq xalan demişdi bu sözü: "Başyeyən". Amma xalanın dediyi dilə-ağıza düşməmişdi, ip salan olmağındı sözün başına ki, bacdı, qardaşının halına yanır, bəlkə, özünün

pencərədən qaranlığa baxdım ki, o, rahatca göz yaşı töküb yüngülləşsin. Ağlamadı, qaladı, bozardı, yağmadı, mən pəncərədən baxdığım müddətdə özünü tamamilə ələ alıb kart qarşındırdı, bəz-altı kartı yan-yanına masanın üstünə düzüb əylənirdi. Mən yerimdə oturdam: "Bele-bele işlər... - dodaqaltı mızıldanıb gözlerini üzümə dikdi: - İstəyirsən, sənin falına baxım?". Dinmədim. O, yene kartı kenara qoydu. "Körpəliyindən səni çox istəyirəm, - dedi: - Heç olmasa bilirdik kimi alacaqsan". "Yox, - dedim: - Evlənmək öz yerində... Bilirsən, mən tələbəklik çağlarımdan yuxuda tez-tez həyatda heç vaxt görmədiyim bir kişini görürdüm. Kişi rəyada ele zəhmli olurdu ki, deyərdin Hitlerdi, Stalin di, bilirməm, yuxuda gördüyün adama "dirilib" demək nə dərəcədə düzgündür - bigi kimi qalın qaşları çatlılanda ele rəyadada adamın zəhri yanılırdı, çünki yuxuda olduğunu, gördüyünün bir rəyaya olduğunu anlamırdım. Neçə kərə o yuxudan qan-tər içində, həvənlək oynanmışam. Sonralar iş ele gətirdi ki, şəhərdə ev aldım, həmin yuxuda gördüyüm kişi - onu indi də yuxuda görəndə dəhşətə gəlirəm - evimin yanındakı pivexanada pivə satır. Yaman gülerüz adamı, dişləri həmişə işim-işim işləyir". Xatirə sözümlə kəsdi: "Səni çılğada aparmaq lazımdı". Səsini qaldırdım: "Nə çılğabazlıqdı, yer üzündə təsadüfi heç nə yoxdu". Xatirə dirseyini masaya dayayıb əlini çənəsinin altına qoydu. "Aye, qalız danışma, adam kimi söylə görüm nə deyirsən". "Yəni, sən Xatirə, mənim rəhmətlik dayımın arvadı, xalamın açığına dayıma əre gəlmişən, sonra döl qalıb dedən evinə qayıtmışın, evinizdə təklikdən, tənhalıqdan qorxub ikinci kərə, özün dediyin kimi, "yovenniy"ə gəlmişin. İkinci ərini qazaya düşüb dünyasını dəyişəndən sonra əvvəlki qorxu-morxu gedib işinə. Elədi? Bayaq özün dedin, axı. Elədi, ele deyil?" Xatirə təsdiqlədi: "Elədi, aye, elədi e, sözünün canını də". "Bayaqdan xalamla qəhbə deyirsən, fahişə deyirsən, eybi yox, öz işini, nə istəyirsən də. Dediklərin həqiqətdisən, mən sənə tərəfəm. Xalam indiyəcən orda-burda deyir ki, Xatirə kişisiz dura bilmir. Gəl düzünü danışaq, onun da dediklərində - lap belə qeybət olsun - həqiqət var, axı. Sən üçüncü kərə əre niyə gətin? Öz işini e, özün bilirsən, hərənin öz taleyi var. Amma "yovenniy" ilə məhruban həyatdan sonra Gülnisənin oğluna gəlmək... Ona ki, təklikdən qorxmurdun. Bilirəm, deyəcəksən ki, Gülnisənin açığına onun oğluna gəlmişəm, özü də oğlan mənəndən dörd yaş kiçik idi, ağzından sözlərini oğlun kimi gəlirdi. Sən deyəndisə, gerek kənddə bir nəfər də döl arvad qalmaydı, hərə günde bir əre dəyşə".

Xatirə güldü. Bu dəfə hay-haraysız, xəffəcə... "Aye, qırışmal, sən xalamı nə çox istəyirmişsən, he? Amma dextli yoxdu, min yol karta baxmışam, səni Fəridənə almayacaqsan. Bu belə... O ki, qaldı Gülnisənin oğluna əre gəlməyimin, səni dediyin də var; Gülnisənin açığına gəlmişdim ona, daha doğrusu, o, gəlib mənim evimə girmişdi, - Xatirə azca ara verdi, - Allah gühahımdan keçsin, o, öləb gedib haqq dünyəsindədi, dair sirr saxlamağın mənası yoxdu. Həm də, sənə hər sözü danışmaq olar. Bir gün burdasan, bir il şəhərdə. İstəsən də xəbərlilik əyləy bilməzsən.

O vaxt Mehdxan işişişan idi, bu gün-sabah toy olacaqdı. Gülnisənin dediyinə baxma, oğlunun ağzından sözlərini yad gəlmirdi, onun tayları çoxdan oğul-uşaq sahibi idilər. İnsafən, boy-buxunlu, qədd-qamətli, yaraşlıq idi, Gülnisə kimi yekəburun deyildi, anasından çox dedəsi Fərhada oxşayırdı. O yay günlərinin - lap düzünəsi, gecələrinin - birində Mehdxan qapımı döyüdü. "Ay Xatirə, gerek mənim dərdimə əlac ələyəsən". Teəccübdən gözümün çıxdı kəlləmə. "Aye, ay Mehdxan, anam neçə illərdi mənəndən düşməncilik əyləyir, qorxmursan mənim yanıma gəlməyə?" Qayıdarsan ki, anam qələt əyləyir, yəddi arxa döneyinməni, dərdimə çarə ələ, yoxsa özümü öldürəcəm. Anasının qarasınca söylənməyi mənə ləzzət verdi: "Keç əyləş, - dedim: - Nə dərdin var də, fal-mal söhbətini yadından çıxart. Bir dəfə anam gəlib yuxıdı ayağıma ki,

sən mənim qızımisan, nə bilim, balamsan, ərime cadu ələ, yığışib otursun evində, özge arvadlarının dalınca əsir-yesir olmasın. Mən də sənin ananın sirri dilinə aldanıb bacardığımi elədim, - day Mehdxana: "cadudan başı çıxanın cadusu belindən vursun", - deyib özümü biabır əyləy bilməzdim ki! Bir vaxtlar Gülnisə, ardınca onun oğlu Mehdxan ələ-bələ ayağıma gəlmirdi, onlar mənə hansısa Allah-tanrı qüvvəsi olduğunu güman edib kömək dəliydirdilər, yalvarıb yaxarırdılar, adam yalnız çıxmaz vəziyyətə düşəndə düşmənin qapısına gəder - şəhəri dödən Fərhadi ilan çaldı, anam mənə el içində rüsvayicahan elədi. İndi, ay Mehdxan, sən Allah qoyun sakit yaşayım, balama deməyimin, balanızı istəmirəm". Belə deyə-deyə, əslində qiymətini artırırdım. İstəyirdim Mehdxan da bir vədələr anası elədiyi kimi yalvar-yaxara başlasın. Mehdxansa sözünü kəsə dedi, yəqin, hər şeyi əzəldən qət əlemişdi, day geriye yolu yox idi: "Mənim işim faldan keçib, ay Xatirə, gerek biz evlənek". Qulaqlarıma inanmadım, dilim töpə qaldı: "Nə? Ne! Ne...e... deyir...sən, ay Mehdxan?". Kirpiklərini də qırpmadan soyuq-soyuq təkrarladı: "Başqa çarə yoxdu, gerek biz evlənek!". Ele bil mənə Fərhaddan bəter ilan vurdu, qışqırırdım, qonum-qonudan çəkirdim. Hərə bir zurna çalacaqdı ki, gecə gözü Xatirənin evindən yad kişi çıxdı. Özü də nişanlı adam... Hirsimi boğub sakitcə, amma hikkə elə dedim: "Dur bas bayıra, küçükl! Elçiyə gələnə bax! Sən mənim ərime filan-filan şeyin dəyə ola bilməzsən", - boynuma alım ki, o demə gözümlün qabağına sənin dayı yox, ikinci ərime, "yovenniy" gəldi. Qalxıb, Mehdxanın qolundan yayışib bayıra atmaq xəyalına düşdüm, hirs-hikkəmdən unutmuşdum ki, öndəmdəki güclü-qüvvətli kişidi. Mehdxan ayaqlarına yuxılib dizlərimə qucaqladı. "Qurban olun səni, Xatirə, anlamadım mənə, səbirini bas, sözümü dinlə, sonra qov mənə, gedib özümü öldürüm, - zar-zar ağlamağa başladı. - Səni and verirəm Allaha, sirrimi heç kəsə açma, mən özümü öldürsəm də qoy camaat heç nə bilməsin. Anam sənə düşməni kəsilib, bilərəm. Belə baxanda, mən də sənə düşməni görünürəm. Ancaq düşməni də adama penah gətirəndə qapını bağlamazlar. Mən dostlarıma, anama açma bilmediyim sirri sənə açaram. İki həftədən sonra toyumdur. O toydan sonra mən gerek el içinə çıxmayım. Çox fikirleşmişəm, Xatirə. Birce sən əlac əyləy bilərsən. Günü sabah evlənin burda, bu dəmin altında yaşayaq. Bilirəm, haramı mənə qınayacaq, amma heç bir qınaq, töhmət toydan sonrakı zırıltıyla müqayisə olunmaz, ölçüyə gəlməz. Baş-baş verib dolanaq. Qurban olum sənə, Xatirə, ya sən mənə kömək ələməlisən, ya da mən özümü öldürüb canımı qurtarmalıyam. Sənin bu evin mənə üçün qala ola bilər, heç kəs - anam qohumlarını - bura gəlməyə cəsarət ələməz. Yalvarıram, Xatirə, imkan ver, qoy bu toy məsələsi pozulsun, sonra ayrılaraq".

Fikirleşdim ki, razılıqmasam, Mehdxan, yəqin, ele bu gecə özünü də, mənə də öldürəcək. İslanmışın yağışdan nə qorxusu. Çünki mənəndən belə bağlı deyildi, sabah ağziyirtliq əyləy bilirdim. Zərrəcə qorxmıdım, fikirdi də gəldi ağlıma. Mehdxan toyqabağı özünü öldürsəydi, Gülnisəyə ömürlük dəq çəkildirdi. Gözünün ağı-qarası birce oğlunu itirirdi. Gülnisə kimsəsiz qalardı, yetim qalardı. Amma göydə Allah var, axı, mənim də ayağıma yekə bir günah yazılardı. Çəhənnəmlik günah! Mehdxana "he" desəydim də Gülnisənin oğlu əlindən çıxırdı, belə qırılırdı. Ərini öldürən - Gülnisənin zənninə görə - an böyük düşməni gəlib oturdurdu ocağının başında, lap dəqiqi, yeganə oğlunu çəkirdi ocağının başına. Birincide də, ikincide də Gülnisəyə ələ zərbə deyirdi ki, bir cəftin özüne gələydi. İntehası, birinci günahlı, ikinci savablı yoldu. Həlbət ki, mən savablı yolu seçdim; Mehdxana ərə gətim, o, köçüb mənim yanımda yaşamağa başladı, bütün kənd bir-birinə deydi...

Gülnisə bizə gəlməyə cüret ələməsə də, oğluna xəbər göndərdi ki, ağıltı başına yığıb evlərinə qayıtsın, üzü üzler görmüşdən ona arvad olmaz, gül kimi

nişanlısı hələ də onun yolunu gözləyir. Elə bu məqamda Mehdxian anasına mənim gözlədiyim zərbeni vurdu: "Mənim anam yoxdu, - dedi. - Xatirə mənim həm anamdı, həm də arvadım. Mən Xatirəni yeddi qıza dəyişməməm", - xəbər gətirənlərin əli ağzında qaldı. Mən qonşu otaqla gələnərdim, özümü ələ aparırdım ki, guya, çay hazırlayıram gələnələr, heç nə eşitmədim.

Mehdxianın nişanlısı nişanı qayıtarıb qonşu kənddən birinə gedəndən sonra Mehdxian mənə: "İstəyirsən ayrılmaq, - dedi. - Ancaq ayrılısaq Gülnisə mənə aman verməyəcək. Qorxuram yenə hansısa bədbəxtin qızını tapıb mənə iləşdirə". "Nə qədər kefindi burada yaşa, - dedim. - Sən mənə mane olursan".

Tanrıya qurban olum, iş elə gətirdi ki, Gülnisə ikinci kərə ayağıma gəldi. "Olub keçənlərə görə mənə başılsa, yazıya pozu yoxdu, qismətdən qaçmaq olmaz. Görünür, oğlunm qismətində varmışsan. Hayır ki, uşağın olmur, - fikir verirsən, Gülnisə başımı siğallayma-siğallayma sonsuzluğumu yadıma salıb sinəmə dağ çəkirdi. - Gəl unudaq pislilikləri, bala. Əslində, biz bir-birimizə pislilik də eleməmişik. İrağ olsun... Hər yerdə: "Xatirə mənim bələmd", - demişəm. Adi söz-sov, umu-küsü hansı evdə olmur, ay qızım? Biz sənə ilə ana-bala sayılırıq. Kin saxlamıq ana-balaya varmışam. Sən razı olmazsan, axı, ana gözünün ağı-qarası birçə oğlunun üzünü ayda-ilə bir kərə təsadüfəndə-təsadüfə, uzaqdan-uzaqda görsün. Oğlum sənı alıb? Əcəb eləyib, qismətdi, qoşa qayınarsınız. Məni oğluma tamarzi eləsən Allaha xoş getməz, qızım. Qoy hərdən bir gəlmiş sənə, qaynayıb qarışaq. Su qaba girdi, oldu içməli. Bir də gördün arabir kəlləmi yere atıb gəcəni də yatdım durdu". Ağlayıb sısqasa da Gülnisəyə etibar yoxdu, əvvəlcə dedim qovum getsin, qorxurdum girəvə tapıb gizlicə zəhər-məhər qatar xörəyimə. Sonra qorxaqlığıma gülməydim gəldi, qoy Gülnisə çəkənsin ki, mən onu zəhərləyəyəm. Nolar, ürəyi istəyir, qoy gəlib öz gözləri ilə görsün ki, Mehdxianla necə mehriban dolanıraq, tamam bağı çatlasın. Razılaşdım, Mehdxiansa anasının bizə ayaq açmasından narazı idi". "Heç nə başa düşmürəm, - çiyinlərimi çəkdim. - Dərdini doğma anasına niyə demirdi, axı?" "Özümüzük, yaman key adamsan, - Xatirənin dodaqları qaçdı. - Gülnisə bildiyi sirri ertəsi televizordan eşitmək olar". "Öz oğlunun ayıbını da aləmə yaymayacaqdı ki", "Adamın ağzı yirtik olanda yaxın-yad bilmir. Ağziyirtikliq də xəstəlikdi, ay qırışmal. Bəlkə də Gülnisəni evimə qoymasaydım, Mehdxian özünə qəsd eləməzdi". "Kim deyir ki, Mehdxian özünə qəsd eləyib?" "Mən! Soyuqdeymədən ölməyib o. Həmin gecə Gülnisə də bizdə qalmışdı, onun gözünün qabağında bankaladım Mehdxianı, bankaladıqca yanan nöyütlü pambığın alovunda gözaltı qayınanama baxırdım, yaman qocalmışdı, sir-sifəti qırış-qırış idi, ələ bil qədim qəbirüstü yazıdı, gözlərindən kədər, yazıqlıq yağdırdı, səkitcə, sözbəxan uşaq kimi üstünə nazik döşəkcə qoyulmuş kətildə oturub oğlunun açıq kürəyinə, mənə qərribə bir maraqla baxırdı. O alovun işığında gözaltı Gülnisəyə baxdıqca özümü qınayırdım; qor illər boyu mən kime düşmən gözü ilə baxmışam, bu ki, fəğirini biri imiş. Ancaq elə o dəm Gülnisəni: "Bu uşağın başına Əzrayıl siğal çəkib", - deməsi, erinin düz yola qaytarmaq üçün evimizə ağayana gəlişi - minnəte də gəlsə o gəliş ağayana, amirənə idi - nəhayət, sənəin xalanla haqqında uydurduğu, hətta deyirdilər, qardaşımın çəkmaçı köşkünündə yandırılmasında onların əli varmış, qardaşımın guya, çeyirtikəyə dönməsi, əstəğfərullah, mənim ilələ yatmağım barədə şeyilər, nə bilim, birdi, ikiydi məgər, yadıma düşdükcə ürəyimdə səssiz qəhqəhə çəkirdim; yan, çartla Gülnisə, sənı ocağımın başında eləbaxan, sözbəxan pişiyə döndərmişəm. Ürəyimdəki qəhqəhə elə güclü idi ki, yəqin, bütün çöhrəmə sevinc hopmuşdu, yanaqlarım allanmışdı, sevindiyləndən əllərim əsirdi, az qalmışdım yazıq Mehdxianın belini yandırım.

Mehdxian oxumuş olmasa da ayıq idi. Mənim evimə pənah gətirməyi bir tərəfdən anası ilə düşmən olduğuma, Gülnisənin evimə yaxınlaşmağa belə

cürəti çatmayacağından ötrüydü, digər tərəfdən - burası illər ötdükcə ağıllma gəldi - kənddə hamı bilirdi ki, mənim uşağım olmur, Mehdxian bunu da əsas saymışdı, özlüyündə daş-tərəziyə qoymuşdu. Həm də mənim ağzıbütövlüyümü... Hay-küyümə baxma, mən sirr dağırcığıyam, boş sözləri danışib gizliyə saxlayıram. Mehdxianın dədəsi Fərhad öləndə Gülnisə nə qədər hay-küy salsa da, mən heç yerdə boynuma almadım ki, Fərhad alı fəhmçisi. Hərçənd Mehdxian evimə gəlib məndən kömək diləyəndə qızıqıb ağzımdan qaçırılmışım, o da mənim sözüme ip atmamışdı, çünki öz canının hayında idi, öz canı ilə ələşirdi.

Mehdxian anasının mənim qapımı yalvar-yaxarla, pişim-pişimlə döycəyini, mənim də qapını onun üzünə açacağımi gözləmədi. Bəlkə bundan ötrü özünü öldürdü? Bəlkə, bezmədi utana-utana, çəkine-çəkina yaşamaqdan? Axı, cıdanı çuvalda gizlətmək olmaz. O yərə ki, Gülnisə burnun uzatdı, hökmən iləyay-ilyəyə bürün sirlərdən aqah olacaq. Mehdxian ağıllı idi, kimi-kimi anasını yaxşı tanıyırdı. Özünə qəsd gününü, daha doğrusu, qəsd gəcəsini elə seçmişdi ki, heç kəs şübhələnməsən. Soyuq dəymişdi, gəcə banka qoydular, yatdı, şəhər durmadı. Həmin gecə Gülnisənin bankaləmənin razı olmayıb demişdi ki, sən otur, mənı Xatirə bankalayacağ. Özgə vaxtı belə qətiyyətli olmazdı, həya eləyirdi, həmin gəcə sən dəfə anasına göstərmək istəyirdi ki, bax, yaxşı-yaxşı bax, Xatirə mənim arvadımdı! O gəcə Gülnisə birdəfəlik uduzduğunu anlayıb yalqz görkəm almışdı.

Düzü, iki gün: "Ölüm gözle qaşın arasındadı" - düşünürdüm. Dayın kimi sapsağlam adam gözümüzün qabağında soyuqdəyməz-sifansız dünyasını dəyişmədi? Ölüm Allahın sirri... Amma Mehdxianın ölümündən beş-on gün sonra telefonlaqqın verməyə gəlmişdim, qayıdanda aptekki Mürsəlin rastlaşdım. Dayanmışdı aptekin qabağında. Mürsəl ziyansız adamdı, bir kimsəyə pisliliy keçməyib. Salam verdi, ayaq saxlayıb hal-əhval tadamı. Dedi ki, ay Xatirə, yenə tək qaldın. Ərki vardı, yaşlı kişi idi, bir yerimiz ağnyanda həkimdən qabaq onun üstünə cummuşuq həmişə, hərdən ələ aptekdəcə çəkinmədən açıb ağnyan yerimizi göstərmişik, heç vədə Mürsəlin kişi olduğu ağıllıma gəlməyib. Heç o da bizə, dəqiqədəbir yanını-başını tutub aptekə qaçan arvadlara kişi gözü ilə baxmıyıd. Dedim: "Nəyləyim, qismətim beləymiş". Həqiqətən Mehdxianın ölümündən təsirlənmişdim. Neçə müddət yaşadıq, birçə kərə nalayiq hərəkətini görmədim, mənimlə danışanda - utanırdımı, çəkinirdimi - səsinə də güclə əsirdim. "Gərək aparıb yadırdınız meydi, - dedi Mürsəl, - öyrəneydiniz ölümün səbəbini". "Nə mənası, geri qayıtmayacaqdı ki? Səbəb soyuqdeymədi, həmin gecə özüm bankaladım onu". "Bilirəm, soyuqdeymə dəz yerində, deyəsən, səbəbləri də naxələfdi, sən zamanlar yuxusuz-zadı da pozulmuşdu". Qulaqlarıma inanmadım, mən biləni Mehdxian yuxusuzluqdan şikayətlənirdi, əksinə pişik kimi ydi, harda uzandı o dəqiqə xorultusu aləmi götürürdü. "Onu sənə kim deyib?" - soruşdum. "Heç kim, - Mürsəl - cavab verdi. - Rəhmətlik ölməmişdən üç-dörd gün qabaq məndən iki qutu yuxu dərmanı almışdı.

Ağıllma nə gəldisə, evə qayıdan kimi axtarısa başladım. Mehdxianın paltarlarının cibinəcən - hələ rəhmətliyi pal-paltarı bizdəydi, Gülnisə aparmamışdı - axtardım. Yuxu dərmanı-filan tapmadım. Bələli canım, Gülnisə orda-burda adıma "başşeyvən" deyirdi, qalırıdım kəsile-kəsile, dinə bilməzdim, axı, necə deyəydim ki, Mehdxian özünə qəsd eləyib? Ardınca ayrı sorğu-sual çıxa bilərdi. Mən isə Mehdxiana söz verməmişdim, mömin bəndə verdiyi sözün quludu".

"Xalana tərəfkeşlik eləməseydin, bunları danışmazdım. Eybi yox, Allah günahından keçsin, sən nə Gülnisən, nə Xeyransa, yekə kişisən, sirt saxlamağı bacarırsan yeqin. Baxma ki, öz aramızda sənə "qırışmal" deyirəm. Day qoltuğun qarızlanmasın, gecdi, ağziyirtlıqlıq eləsən də heç kəs inanmaz... Deməli belə, Mehdiخان məsələsinin sənə isti-soyuğu yoxdu. Keçək sənə daxil olan mətləblərə..."

O dəmlər ki, Şura hökumətinin yixılhayixıl dövrü başladı, camaatın başını qəzet, televizor ele qatdı ki, iş-güc, yemək-çimək yaddan çıxdı. Kolxoza molxoza ayaq basan olmadı, ekilən pambiq çöldə mal-qaraya yem oldu. Yanvar qırğından sonra camaatın fikri-zikri lap dayışdı, deyirdin bu kənddə binadən əkib-becərən, çöldə-torpaqda işləyən olmayıb, hamı alımdı. Kişilər şəhərdən - axşamacan aptekin qabağına, çayxanaya yığışıb şəhərdən-axşamacan höcətəşirdilər. Hətta falçı Xeyransa arvad hamamında zənənləri başına yığib and-aman eləyirmiş ki, ölkəmizdə o qəder sərvət var, ona-buna paylaşırdımasaq, heç kəs elini ağdan-qaraya vurmuyacaq, amma ele fırvan dolanacaq ki, keçmiş şahların bize paxıllığı tutacaq. Ölürlə başdaşını da qızıldan düzəldəcəklər. Kimsə söz atmışdı: "Zərgər Qulu qəbiristanlıqda daş qoymuyacaq denən". O yandan Qulunun arvadı çıxmışdı, bir mərəkə qopmuşdu, gəl görəsən. Arada Xeyransanın özünə də bir-ikisini illidirmişdilər.

Qərribə işdi, adamlar işləməklə bahəm, yeməyi də yadırgamışdılar, çörəkçi Nisəxanım elini "Quran"-a basırdı ki, neçə gün birçə çörək də satmayıb, axırda bezara gəlib, ərizə yazıb, bir ay otusqə çıxıb. Özge vaxtı Nisəxanım çörək dükanını bağlayıb otusqə çıxı bilirdi? Camaat aləmi dağıdardı, ondasa heç kəs bunun fərqiyyə verməyib, guya, çörək dükanı, çörəkçi Nisəxanım yerli-dibli yoxmuş. Nisəxanım da ələcsiz qalıb üst-üstə ötən illərin də otusqələrini götürüb. Yene camaatın vecinə olmayıb. Nisəxanım and-aman eləməseydi də bilirdik ki, rayon mərkəzindəki çörək zavodu işləmir. İşçilər ya eli qoynunda durublar, ya da aptekin önündəkilərdən, çayxanadakılardan çənələrinin altına salıb höcətəşirilər. Öz aramızdı, ele mən özüm də çöreyin dadını-tamını yaddan çıxarmışdım...

Camaatın çöreyi, çörəkçini unutduğu günlərdə kəndimizə qara maşın gəldi, uşaqlar maşının dalınca düşüb qaçdılar, qışqırışdılar, maşın dayanıb içərisindən qalstuklu, gombul kişi çıxandasə uşaqlar səslərini xırp kəsdiilər. Bilirməm nədəndi, bizim kəndin uşaqları tanımadıqları qalstuklu, panamalı kişilərdən qorxurlar. Kişi gah maşınla, gah piyada böyüyüb rayon mərkəzinə bitişən kəndimizin içində hərəndi, orda bir-iki kəlmə dedi, burda pıç-pıç... Gecəni də kənddə, sənin xalangiildə qaldı. Şəhər təzəndə gəldiyi maşının izi-tozu da görünmürdü. Əvəzində sənın xalanın əri - gözüylə görün bəqeyrət - qollarını çirmalayış ele girişdi ki, mən filan partiyanın rayonumuzdakı nümayəndəsiyəm. Əvvəlcə işlər yaxşı gedirdi, xalanın əri klubda iki otaq icarəyə götürmüşdü, birini özünə kabinet eləmişdi, o birini gözləmə otağı. Klubun qabağına lövhə də vurulmuşdu: "Filan partiyanın filan rayon şöbəsi". Camaata nağıl kimi gəlirdi, dənənəcan çöldə-bayırda işləyən kəndçimiz boynuna qalstuk taxır, kabinetində oturub şikayətçiləri qəbul eləyir, ev-ev gəzib partiyasına üzvlər yığır. Kabinetinə telefon da çəkirmişdi, panamalı, qalstuklu, gombul, gödək kişi hərəndəbir yene həmin qara maşınla kəndə gəlirdi, amma day heç yana getmirdi, birçə xalangiilə, ordan da olsa-olsa kluba, xalanın ərinin kabinetinə. Xalanın ərinə həsəd aparırlar, ona yaltaqılanlar günü-gündən artırdı, camaat şikayətə polisə, prokurora yox, onun yanına gedirdi. Ancaq bu uzun sürmədi, kəndə yeni-yeni maşınlarla yeni-yeni qalstuklular gəldi, yeni-yeni partiyaların şöbələri yaradıldı kəndimizdə. Sənın dənən də bir partiya başçılıq eləyir, hərəndəbir şəhərdən sizə də xarici maşınlar gəlir. Dənən molla Məmmədəli eli razılaşib, məscidin həyətinəki ikigözlü köhnə otaqları təmizlətdirib, təmir elətdirib, xalanın əri kimi

özünə kabinet düzəldirib, telefon çəkdirib kabinetinə, canım sən desin, məscidin qabağına partiyanın ləvhəsini də vurdurub. İndi kəndə ayrı-ayrı partiyaların şöbələri çoxdu, evvəllər çöldə-bayırda işləyən, lapatka, bel, kətmən əllərini qabar eləyən, mal-qoyun otaran kəndçilərimiz boynlarına qalstuk bağlayıb bir anda kabinet adamina, partiya işçisinə çevrildilər. Qabaqlar kolxoz sədrinin qorxusundan zağ-zağ eşənler sinələrinə döyüb çıxırırdılar: "Bize pambiq yox, azadlıq lazımdı!". Adamlar ind-i-ndi sağkəşləyib, bir-iki il öncə bilirsən necə dalaş-dalaş olurdu? Şəhərdə aləm sözlə qarışanda, yeni partiya rəhbərləri söz davasına çıxanda, bizim kənddə yumruqlar, şillələr, təpiklər, kəllələr işə düşürdü. Bu öz yerində, qaydaq Fərindən məsələsinə...

Xalan kişi Fəridə qəşəngdi, buna söz yox, baxma ki, səni hərəfləyib, o qız plov-zad bışire bilirm. Vilayetin oğlu Famille "Leyli-Məcnun" idi. Məktublaşmaq, görüşmək, mən nə bilim nə... O Vilayetin oğluy ki, böyük qardaşı Qıyas şəhərdə işləyir, evdəkilər də onunla sənə xəbər göndəriblər, durma gəl, sənədən ötrü dənrimışıq. Ancaq sən gələndən dənən evdə tapılır. Çünki yaxşı bilir ki, sən şəhərə qayıdandan sonra şəhərdən xarici maşınlarla yuxarıdakılar gələcək, dənənin ətrafındakı cəsuslar yuxarıdakılara: "Bütün günü işləyir, - deyəcəklər. - Oğlu gəlmişdi şəhərdən, onu da fərlə-başlı görməyə macalı olmadı. Gecə-gündüz kabinetdədi, işdə-gücdədi". Dənəni qınamaq olmaz, partiyalarda iş belə qurulub, hər şöbə başçısının ətrafında iki-üç güdükkü, xəbərci var. Gələnlər maşından düşməmiş olanları qoyurlar ovuclarına. Bir də gördün durduğu yerdə bir şöbə başçısını çıxardıb atdılar, kabinetə də əldən gətirdi, gələcəyi də. Qabaqdan seçki gəlir, bilmək olmaz, bəlkə, dənən deputat, sonra da, adı nədi onun, spiral - deyəsən, spiker demək istəyirdi, - oldu. Kəndimizdəki bütün partiyaların şöbə başçılarının üreyindən deputat olmaq keçir, bu qulağımmın eşitməmişəm, hamısı gəliblər evimə ki, Xatirə, buyur, gəl qir bizim partiyağa. Öz aramızdı, dənən də gəlib mənə öz partiyasına yazmaq istəyirdi, arvadından gizlin xalanın əri də gəlmişdi ki, mənə öz partiyasına yazdırırsın. Day nələv vəd verməyiblər. Bilirlər, axı, Xatirə hansı partiyağa girsə, dalınca bir toyxana adam gətirəcək. Demişəm gedin, mənəni dava-dalaşlıq halım qalmayıb. Day sakillik istəyirəm...

O Vilayetin oğluy ki, kiçik qardaşı Nazim dənən bütün gecəni xalangiilin hənəvəndində səni güdüb. Gecə evinizə qayıdanda həyətləndəki iki keyvərəti elə qışqırıb sənın üstünə. Yaxşı uşağıdı, itləri də özü böyüdü. Açıqlandıq məsələni eşidəndə. Guya ki, qardaşının qırıyetin çəkir. Bəbədi hələ, məktəbi də qurtarmayıb. Qabağımda zar-zar ağıldı ki, Xatirə xala, bəs nəyləyimin, Famil əskər gedəndə Fəridəni mənə tapşırıb. Mən də dedim ki, nəhaq özünü üzmə, o, xalasıqızını alən deyil, hələ evlənmək fikri yoxdu. O, siyasetin qurbanıdır".

Heyrətli gülmüşünüb: "Mən siyasetin qurbanıyam?" - soruşdu. "Hə", - dedi. Çəşqin-çəşqin çiyinlərini çəkdim: "Hansı siyasetin? Mən heç vaxt heç bir partiyanın üzvü olmamışam, anadangelmə bitərəfəm". "Qırışmal, bu dəfə sənə ele şeylər danışacam ki, anadən, Məsmə xaladən eşitmişəm. Özünə deməyəsən ha... İstəsəydi özü sənə deyərdi, madam ki, deməyib, sən açıb-ağırtma. Belə çıxar ki, mən xəbərcilik eləyirəm. Əslində böyük bir sirt-mirr də yoxdu arada... Qisası, on beş gün qabaq dənənin böyüyü ilə xalanın ərinin başbileni bir maşında gəlmişdilər kəndə. Məsmə xala sizin həyətdə yaxşı süfrə açmışdı, dənən qoyun kəsib kabab çəkmişdi, stolda arıq-çaxır bəs deyincədi. Adam azdı, ele kişilər özləriydi, dənən, xalanın əri - hərçənd ona kişi deməyə dilim gəlir - bir də şəhərdən gələn iki nəfər. Zalımlar şoferi darvazanın qabağına neçə saat gözlətdilər, amma həyətdə çıxıb yemək-zad da təklif eləmədilər yazığı. Axırda Məsmə xala yuxanın arasında ciyər kababı aparıb şofərə ki, al ye, yeqin, acsan. Şofer dənən, lalmış, karmış heç yaxına qoymayıb arvadı. Yayın cırlamasında maşının pncərələrini də bağlayıb oturub içəridə.

"Xalana tərəfkeşlik eləməseydin, bunları danışmazdım. Eybi yox, Allah günahından keçsin, sən nə Gülnisən, nə Xeyransa, yekə kişisən, sirt saxlamağı bacarırsan yəqin. Baxma ki, öz aramızda sənə "qırışmal" deyirəm. Day qoltuğun qarızlanmasın, gecdi, ağziyirtlıq eləsən də heç kəs inanmaz... Deməli belə, Mehdiخان məsələsinin sənə isti-soyuğu yoxdu. Keçək sənə daxil olan mətləblər..."

O dəmlər ki, Şura hökumətinin yixılhayixıl dövrü başladı, camaatın başını qəzet, televizor ele qatdı ki, iş-güc, yemək-çimək yaddan çıxdı. Kolxoza molxoza ayaq basan olmadı, əkilən pambiq çöldə mal-qaraya yem oldu. Yanvar qırğından sonra camaatın fikri-zikri lap dayışdı, deyirdin bu kənddə binadən əkilən-becərən, çöldə-torpaqda işləyən olmayıb, hamı alımdı. Kişilər şəhərdən - axşamacan aptekin qabağına, çayxanaya yığılıb şəhərdən-axşamacan höcətəşirdilər. Hətta falçı Xeyransa arvad hamamında zənənləri başına yığıb and-aman eləyirmiş ki, ölkəmizdə o qəder sərvət var, ona-buna paylaşırdımasaq, heç kəs elini ağdan-qaraya vurmuyacaq, amma ele fırvan dolanacaq ki, keçmiş şahların bize paxıllığı tutacaq. Ölürlə başdaşını da qızıldan düzəldəcəklər. Kimsə söz atmışdı: "Zərgər Qulu qəbiristanlıqda daş qoymuyacaq denən". O yandan Qulunun arvadı çıxmışdı, bir mərəkə qopmuşdu, gəl görəsən. Arada Xeyransanın özünə də bir-ikisini illidirmişdilər.

Qərribə işdi, adamlar işləməklə bahəm, yeməyi də yadırgamışdılar, çörəkçi Nisəxanım elini "Quran"-a basırdı ki, neçə gün birçə çörək də satmayıb, axırda bezara gəlib, ərizə yazıb, bir ay otusqə çıxıb. Özge vaxtı Nisəxanım çörək dükanını bağlayıb otusqə çıxı bilirdi? Camaat aləmi dağıdardı, ondasa heç kəs bunun fərqiyyə verməyib, guya, çörək dükanı, çörəkçi Nisəxanım yerli-dibli yoxmuş. Nisəxanım da ələcsiz qalıb üst-üstə ötən illərin də otusqələrini götürüb. Yəne camaatın vecinə olmayıb. Nisəxanım and-aman eləməseydi də bilirdik ki, rayon mərkəzindəki çörək zavodu işləmir. İşçilər ya eli qoynunda durublar, ya da aptekin önündəkilərdən, çayxanadakılardan çənələrinin altına salıb höcətəşirlər. Öz aramızdı, ele mən özüm də çörəyin dadını-tamını yaddan çıxarmışdım...

Camaatın çörəyi, çörəkçini unutduğu günlərdə kəndimizə qara maşın gəldi, uşaqlar maşının dalınca düşüb qaçdılar, qışqırışdılar, maşın dayanıb içərisindən qalstuklu, gombul kişi çıxandasə uşaqlar səslərini xırp kəsdiilər. Bilirməm nədəndi, bizim kəndin uşaqları tanımadıqları qalstuklu, panamalı kişilərdən qorxurlar. Kişi gah maşınla, gah piyada böyüyüb rayon mərkəzinə bitişən kəndimizin içində hərəndi, orda bir-iki kəlmə dedi, burda pıç-pıç... Gecəni də kənddə, sənin xalangiildə qaldı. Şəhər təzəndə gəldiyi maşının izi-tozu da görünmürdü. Əvəzində sənın xalanın əri - gözüylə görün bəqeyrət - qollarını çirmalayış ele girişdi ki, mən filan partiyanın rayonumuzdakı nümayəndəsiyəm. Əvvəlcə işlər yaxşı gedirdi, xalanın əri klubda iki otaq icarəyə götürmüşdü, birini özünə kabinet eləmişdi, o birini gözləmə otağı. Klubun qabağına lövhə də vurulmuşdu: "Filan partiyanın filan rayon şöbəsi". Camaata nağıl kimi gəlirdi, dənənəcan çöldə-bayırda işləyən kəndçimiz boynuna qalstuk taxır, kabinetində oturub şikayətçiləri qəbul eləyir, ev-ev gəzib partiyasına üzvlər yığır. Kabinetinə telefon da çəkirmişdi, panamalı, qalstuklu, gombul, gödək kişi hərəndəbir yəne həmin qara maşınla kəndə gəlirdi, amma day heç yana getmirdi, birçə xalangiilə, ordan da olsa-olsa kluba, xalanın ərinin kabinetinə. Xalanın ərinə həsəd aparınlar, ona yaltaqılanlar günü-gündən artırdı, camaat şikayətə polisə, prokurora yox, onun yanına gedirdi. Ancaq bu uzun sürmədi, kəndə yeni-yeni maşınlarla yeni-yeni qalstuklular gəldi, yeni-yeni partiyaların şöbələri yaradıldı kəndimizdə. Sənın dənən də bir partiya başçılıq eləyir, hərəndəbir şəhərdən sizə də xarici maşınlar gəlir. Dənən molla Məmmədəli eli razılaşıb, məscidin həyətinəki ikigözlü köhnə otaqları təmizlətdirib, təmir elətdirib, xalanın əri kimi

özünə kabinet düzəldirib, telefon çəkdirib kabinetinə, canım sən desin, məscidin qabağına partiyanın ləvhəsini də vurdurub. İndi kəndə ayrı-ayrı partiyaların şöbələri çoxdu, evvəllər çöldə-bayırda işləyən, lapatka, bel, kətmən əllərini qabar eləyən, mal-qoyun otaran kəndçilərimiz boynlarına qalstuk bağlayıb bir anda kabinet adamina, partiya işçisinə çevrildilər. Qabaqlar kolxoz sədrinin qorxusundan zağ-zağ eşənler sinələrinə döyüb çıxırırdılar: "Bize pambiq yox, azadlıq lazımdı!". Adamlar ind-i-ndi sağkəşləyib, bir-iki il öncə bilirsən necə davalasq olurdu? Şəhərdə aləm sözlə qarışanda, yeni partiya rəhbərləri söz davasına çıxanda, bizim kənddə yumruqlar, şillələr, təpiklər, kəllələr işə düşürdü. Bu öz yerində, qaydaq Fərindən məsələsinə...

Xalan kişi Fərində qəşəngdi, buna söz yox, baxma ki, səni hərəfləyib, o qız plov-zad bışire bilirm. Vilayetin oğlu Famille "Leyli-Məcnun" idi. Məktublaşmaq, görüşmək, mən nə bilim nə... O Vilayetin oğluy ki, böyük qardaşı Qıyas şəhərdə işləyir, evdəkilər də onunla sənə xəbər göndəriblər, durma gəl, sənədən ötrü dənrimışıq. Ancaq sən gələndən dənən evdə tapılır. Çünki yaxşı bilir ki, sən şəhərə qayıdandan sonra şəhərdən xarici maşınlarla yuxarıdakılar gələcək, dənənin ətrafındakı cəsuslar yuxarıdakılara: "Bütün günü işləyir, - deyəcəklər. - Oğlu gəlmişdi şəhərdən, onu da fərlə-başlı görməyə macalı olmadı. Gecə-gündüz kabinetdədi, işdə-gücdədi". Dənəni qınamaq olmaz, partiyalarda iş belə qurulub, hər şöbə başçısının ətrafında iki-üç güdükkü, xəbərci var. Gələnlər maşından düşməmiş olanları qoyurlar ovuclarına. Bir də gördün durduğu yerdə bir şöbə başçısını çıxardıb atdılar, kabinetə də əldən gətirdi, gələcəyi də. Qabaqdan seçki gəlir, bilmək olmaz, bəlkə, dənən deputat, sonra da, adı nədi onun, spiral - deyəsən, spiker demək istəyirdi, - oldu. Kəndimizdəki bütün partiyaların şöbə başçılarının üreyindən deputat olmaq keçir, bu qulağınmın eşitməmişəm, hamısı gəliblər evimə ki, Xatirə, buyur, gəl qir bizim partiyağa. Öz aramızdı, dənən də gəlib mənə öz partiyasına yazmaq istəyirdi, arvadından gizlin xalanın əri də gəlmişdi ki, mənə öz partiyasına yazdırıns. Day nələv vəd verməyiblər. Bilirlər, axı, Xatirə hansı partiyağa girsə, dalınca bir toyxana adam gətirəcək. Demişəm gedin, mənəni dava-dalaşlıq halım qalmayıb. Day sakillik istəyirəm...

O Vilayetin oğluy ki, kiçik qardaşı Nazim dənən bütün gecəni xalangiilin hənəvəndinə səni güdüb. Gecə evinəzə qayıdanda həyətlərindəki iki heyvərəti eli qışqırıb sənın üstünə. Yaxşı uşağıdı, itləri də özü böyüdü. Açıqlandıq məsələni eşidəndə. Guya ki, qardaşının qırıyetin çəkir. Bəbədi hələ, məktəbi də qurtarmayıb. Qabağımda zar-zar ağıldı ki, Xatirə xala, bəs nəyləyim, Famil əskər gedəndə Fərindən mənə tapşırıb. Mən də dedim ki, nəhaq özünü üzmə, o, xalasıqızını alən deyil, hələ evlənmək fikri yoxdu. O, siyasetin qurbanıdır".

Heyrətli gülmüşünüb: "Mən siyasetin qurbanıyam?" - soruşdu. "Hə", - dedi. Çaşqın-çaşqın çiyinlərini çəkdim: "Hansı siyasetin? Mən heç vaxt heç bir partiyanın üzvü olmamışam, anadangelmə bitərəfəm". "Qırışmal, bu dəfə sənə ele şeylər danışacam ki, anadən, Məsmə xaladən eşitmişəm. Özünə deməyəsən ha... İstəsəydi özü sənə deyərdi, madam ki, deməyib, sən açıb-ağartma. Belə çıxar ki, mən xəbərcilik eləyirəm. Əslində böyük bir sirt-mirr də yoxdu arada... Qisası, on beş gün qabaq dənənin böyüyü ilə xalanın ərinin başbileni bir maşında gəlmişdilər kəndə. Məsmə xala sizin həyətdə yaxşı süfrə açmışdı, dənən qoyun kəsib kabab çəkmişdi, stolda araq-çaxır bəs deyincədi. Adam azdı, ele kişilər özləriydi, dənən, xalanın əri - hərçənd ona kişi deməyə dilim gəlir - bir də şəhərdən gələn iki nəfər. Zalımlar şoferi darvazanın qabağına neçə saat gözlətdilər, amma həyətdə çıxıb yemək-zad da təklif eləmədilər yazığı. Axırda Məsmə xala yuxanin arasında ciyər kababı aparıb şoferə ki, al ye, yəqin, acsan. Şofer dənən, lalmış, karmış heç yaxına qoymayıb arvadı. Yayın cırlamasında maşının pncərələrini də bağlayıb oturub içəridə.

bilmirsən, sadələhvşən, Xatirənin şirin dilinə aldanırsan. Neynək, qoy olsun. Nə deyə bilir, axı, sənə Xatirə? Ele həmişə orda-burda dediklerini. Dedimi ki, xalan fahişədi, dedimi ki, xalanqızı gəzəyəndi, dedəsindən bixəbərdi, dedimi ki, özü üç dəfə ərə getsə də aydan arı, sudan durdu?..

- Ay qız, sakit ol, əsəbləşmə, - sözünü kəsdim.

Səsinin ahəngindən mənə elə kəldi ki, indicə ağlayacaq. Ancaq o, bığanəliklə elini yellədi:

- Niyə hirsələnirəm, öyrəncəliyik. Mən də, anam da... Qulağımız dolub. Vecimizə almırıq daha... Xatirədi də, qoy nə deyir desin. Amma arəbir öz işdəklərini də yada salsın. Prokuror Şuraya çörəyin arasında şiçan dərmanı verib zəhərləməyini, Gülnisənin oğlu Mehdişini - üçüncü erini - cadulu bankalarla həmişəlik yatızdırmağını, yovennı erini, yeni ikinci erini də, aradan götürmək məsələsini, erinin silahdaşı ilə başbir olandan sonra onu öyrətmişdi, yazığı vertolyotdan atsın yə... Ele bədbəxt dayımızın da başını Xatirə yemədi? Qarabəxt dayım, ağacın altında oturub dincini almış, Xatirə evdən çay gətirir ki, gerek bunu içəsən. Dayım çay içən deyilmiş, ya üreyinə nə isə damıbmış, deyir ki, içmərəm. O deyir iç, bu deyir içmərəm, axırda Xatirə zorla çayı töküür dayımın boğazına. Çay adına verdiyi o zəhrimər nəymişsə, dayım çeçəyib o saatca dünyasını dəyişir...

- Yalandı! Mən bunu eşitməmişəm. Dayım uşaq-zad deyildi ki, Xatirə onun boğazına çay tökəydi.

- Yalandı? Hardan ağlına gəlib ki, sənə bilmədiklərin uydurmadı? Mən niyə yalan danışmalıyam? İnanmırsan, gedərik xalandan soruşarsan. O ki, yalan danışmaz... Yoxsa, Xatirənin qucağında uyuyandan sonra dost-doğmaca xalana da inanmırsan?

- Danışmaz... - çarəsiz-çarəsiz razılaşdım. - Guya, kefdən Xatirəgildə yatmışdım. Mən onun evində yatdım, o, Şuranın evində - bu bir. İkinci, mən yuxuya gedəndə şəhər açıldı. Neçə saat yerimin içində ilan vuran kimi fırlanmışam, - burasını deyəndə Fərhad yadıma düşdü, düzdü, o, mənəm yadıma dumanlı, demək olar ki, güclə gəlirdi, istər-istəməz diqqətlə Fəridəyə baxdım. - Özü də həmin peçin yanında yatmışdım, ağlıma cürbəcür fikirlər gəlirdi. Ele bildirdim peçin içindən dayım çıxacaq, Mehdişin çıxacaq, yovennı çıxacaq, Xatirənin çəkməçi qardaşı çıxacaq, özümüzüük onun tikdiyi çəkmələrin dillərə düşdüyünü mən heç vaxt eşidib eləməmişəm, qaraçılar çıxacaq, Xatirənin dedəsi çıxacaq. Tapançanı götürüb başıma bir güllə sıxaqlar. Sonra da özləri ilə aparacaqlar, hamımız bir yerdə girəcəyik peçin içinə... Yatacaq qvrıla-qvrıla ağlıma gələnlərə elə inandım ki, yuxulu-yuxulu durub peçin içinə baxmağa da ərinmədim. Tərs kimi gözüm divardakı böyüdülmüş şəkə sataşdı. Xatirənin qardaşının şəkline. Ətrafına da qırmızı lent bağlanmışdı. Düz başımın üstündə idi şəkil... İndi yat görüm, necə yatırsan! İkinci kərə şəkli üzü üstə çevirmək üçün qalxası oldum. Ancaq şəkli çevirə bilmədim. Şəkin arxasından tapança düşdü çarpayıya. Şəkin arxasından tapança gizlətməyə yer yox idi, sanki göyden atmışdılar onu... - Yuxuda? - Fəridə sözüümü kəsəndə mən özümə gəlib: "Mən nə danışırım, xudaya?" - düşündüm.

Və sevinclə təsdiqlədim:

- Hə, hə, yuxuda...

Fəridə istiqanlıqla gülümsündü, dediklərimdən razı qalmışdı.

- Neyləyəsen, - dedi, - o ifritanın, cadu-pitinin evində gecələmək hər kişinin həvəsi deyil.

- Sən də başlamısan ki, Xatirənin qucağı, mən nə bilim, filan yeri...

Fəridə mənə qışıldı:

- Zərafət-zad başa düşürsən? Xatirə haranın ləçəridi ki, mən qışqanıb eləyim. Elə fikirleşmə ki, sənə ərə gərmək xatirəyə özümü təmizə çıxarıb

Xatirəni yamanlayıram. O falçı hara, mən hara? Mən sənə xətrinə, yalnız sənə görə gecə Şuranın evinin pəncərəsindən sizi güdmüşəm. Mən sənə görə səni dilə tuturam. Gələcəyimizə görə... Yoxsa, bütün gecəni Xatirə ilə diz-dizə oturan, Xatirənin qeybətərinə, qarayaxdılarına qulaq asan adamı yaxına buraxardım? İraq-iraq, qarıyib evdə qalmamışam ki... Vallah-billah, Xatirə deyənlər uydurmadı. Bir də vallah-billah ki, bizim evlənməyimiz mənəndən çox sənə gərəkdı. Sən bəzi məsələlərdən xəbərsizsən, axı...

Xalamgilin darvazasının qabağında ayaq saxladım, qoluma girdiyindən sövq-təbii o da dayandı.

- Hansı məsələlərdən? - soruşdum.

Fəridə qolunu qolumdan çəkib həyat qapısını açdı:

- Evdə deyərəm...

- Yox, - dedim, - yorğunam, qoy qalsın sabaha...

- Gəlmirsən? - bir ayağı bayırda, digəri həyatda qaşqabağını sallayıb dayandı.

- Yox, küsmə, dedim ki, sabah gələrəm...

Təkid eləmədi, başını döndərüb yanağımdan ehməlcə öpdü və "sağ ol" - deyib evey yüyürdü. Dəmir qapının zərbə örtülən səsinə qulaqlatım bir xeyli uğuladı.

...Evdə anam soruşdu:

- Noldu sənə evlənmək işin? Bir qərara gəldin?

- Yox, - dedim yorğun-yorğun. - Elə işlər var ki, son nöqtəni qoymaq çətindi, çox çətindi...

Anam çaşqınlıqla dedi:

- Çətinlik-mətinlik yoxdu, bala. Ya "hə" deməlisən, ya "yox".

Göylərdən enib başa düşdüm ki, hansısa, Xatirə demişən, qalstuklular məclisindən uzaq, savadsız anamın hüzurundayam.

Şəhər qayıdacam şəhərə, - dedim. - Gerek otpusk götürüb, gəlib bir ay burda qalım. Ölüüm-biçim... Arvad almaq bazarda kartof-soğan alveri deyil ki...

Anam razılıqla başını tərpətdi, bu dəfə dediklərimi yerli-yataqlı anlamışdı.

...Hardasa itlər hürüşdü. Mənə elə gəldi ki, Vilayətin oğlunun itləri həyatdən çıxmağını gözləyir...

Şəhərə gələndə eşitdim ki, Faxını öldürüblər. Deyirdilər qatillər - qəfil pivəxanaya soxulub ona atəş açanlar - iki nəfərmiş. Yazığın bədənə üç, başına bir güllə dəyibmiş. Yalan-gerçək şahidlər danışdı ki, gələnləri görək Faxının sir-sifətindəki öyrəşdiyimiz həlim təbəssüm silinib, qalın qaşları çatlıb, çöhrəsi elə zəhmli olub ki, nə gündə min yol vurmağa gələnlər, nə də yaxınlaşdı yaşıyan tanış-bililş heç vədə onu o cür zəbətli görməyibmiş.

Bəlkə, qatillərin də qorxudan əlləri titrəyib, nə səbəbdənsə, ikinci addımlıqdan və iki tapançadan dalbadal açılan saysız-hesabsız güllələrdən cəmi dördü dəyib hədəfə...

Faxı piştaxtanın arxasından tapançalıların üstünə tullanıb, ancaq son güllə kəlləsini tutduğundan yaralı pələng tək irəli şığıyan qolları boşalıb, qanlı əlləri azca qabaqdadı tuncsifət qatılın çiyinə toxunub və daş kimi yere dəyib...

Hay-küy qopub aləm qarışınca qatillər gəldikləri ağ "Mersedes"ə minib göz qırpmında aradan çıxıblar...

Deyirlər, kəlləsinə dəyən güllədən Faxının sifəti bədhəyat hala düşübmiş, polis gəlib çıxanacan ortada qalan meyite qorxudan yaxın duran yoxmuş...

